

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TASAVVUF DÖNEMİ KAYNAK ESERLERİNDE
FAKR KAVRAMI

746087

Azize İLHAN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

İZMİR
2004

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / ~~Doktora Tezi~~ / ~~Tezsiz Yüksek Lisans Projesi~~ olarak sunduğum “Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/02/2004

Azize İLHAN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 12.10.2004 tarih ve 3. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18. maddesine göre **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı Yüksek Lisans /Doktora öğrencisi **Azize İLHAN**'ın **Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı** konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday 11.10.2004 tarihinde, saat 14.30, da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra 60. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin **başarılı**.....olduğuna oy **birtliğ**.....ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

ÜYE

Prof. Dr. Erdolçen FIRAT

ÜYE

Doc. Dr. Himmət KONUR

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: **İLHAN**

Adı: **Azize**

Tezin/Projenin Türkçe Adı: **Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **Fakr Notion in the Sources of Tasavvuf Period**

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi: **Dokuz Eylül Üniversitesi**   Enstitü: **Sosyal Bilimler**   Yıl: **2004**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: **Türkçe**

Doktora:

Sayfa Sayısı: **63**

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: **297**

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanın

Ünvanı: **Prof. Dr.**

Adı: **Mehmet**

Soyadı: **DEMİRCİ**

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1-Fakr
2-Tasavvuf
3-Zühd

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1-Poverty
2-İslamic Mysticism
3-Zühd

Tarih: **02/02/2004**

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ABSTRACT

Poverty (*fakr*) is one of the most important notions of the Islamic Mysticism (*Tasavvuf*). It means privation (to be poor materially) but in *Tasavvuf* it is to feel someone himself needy to God continually. This has got a spiritual meaning. According this, all people are poor and it is only God who is the Absolute Rich. This understanding derives this meaning from the Koranic provenance in verses such as: *“And Allah is the Rich, and ye are the poor.”* And *“O mankind! Ye are the poor in your relation to Allah. And Allah! He is the Absolute, the Owner of Praise.”* There are also a lot of traditions reported from the Prophet Muhammad (Peace Be Upon Him) about this subject. Especially there are a lot of traditions in which poverty praised in books of Sufis and these traditions used as a source about superiority of Poverty.

Spiritual poverty got a great significance in Islamic Sufism, moreover it is discussed that whether *Tasavvuf* or poverty superior. Even though the Sufis adopted themselves to live in Spiritual poverty on the other hand they also preferred to live in the material poverty. They thought that as a provident way to reach God and to abstain from worldly affairs. For this, they developed some methods and described how they should behave. Of course there are some people who misunderstand and misuse this notion and who continued their life with begging. This situation did not agreeable by the Sufis.

Even though sometimes Sufis had exposed to some critiques and they accused with that as if they detain people from working. In Sufis sources poverty linked with some notions such as *zühd*, conviction (*kanaat*), resignation (*tevekkül*) and consent (*rızâ*). In later centuries poverty had got more importance and unified with Absence notion.

ÖNSÖZ

İslâm dininin değişik yönlerini inceleyen İslâmî ilimlerin temelini Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Peygamber Efendimizin söz ve davranışları oluşturur. Bunlar başlangıçta bir bütün hâlinde iken, hicri ikinci asırdan itibaren müstakil birer ilim olarak teşekkül etmeye başlamışlardır. Her ilim kendi esaslarını ve hususiyetlerini belirlemiş, ayet ve hadislerde geçen kelimelere dayanarak terminolojisini oluşturmaya çalışmıştır. Tasavvuf da temel olarak Kur'ân ve hadis menşe'lidir. Bu ilimde tavır ve kavramlar âyetlerden ve Hz. Muhammed'in yaşayışından, sözlerinden alınmıştır. Kavramlaşan kelimelerden bir tanesi de “fakr”dır. “*Bir lokma, bir hırka*” sözü bu anlayışın, yani mâsivâyâ ve tabiatıyla dünyaya, mal ve mülke karşı takınılacak tavrın formülasyonu hâline gelmiştir. Mâmafih bu sözün insanları az ile yetinmeye, tembeliğe ve pasifliğe götürdüğü yolunda tenkitler dile getirilmektedir.

Çalışmamızın amacı bu kavramın, h. II-VI. asırlar arasında yazılan ve sahasında klasik kabul edilen tasavvuf kaynaklarında nasıl ele alındığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde, kısaca kaynaklar tanıtılmış, fakrın sözlük ve terim anlamı, zâhidlik, fakr ve tasavvufun farkı üzerinde durulmuştur.

I. bölümde, temel kaynaklarımız olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki fakr kavramı ele alınarak, ilgili âyet ve hadisler örnek gösterilmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

II. bölümde, tasavvufun tarihinden kısaca bahsedilmiş, fakirliğin tercih edilme sebepleri, fakirlik zenginlik mukâyesesi, maddî ve mânevî fakirlik, fakirliğe yöneltelen eleştiriler, dilenme, sûfilerin fakirlikle ilgili âdâbı anlatılmıştır. Bölümün sonunda fakra yakın olan tasavvufî kavramlar kısaca açıklanmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında, benden yardımlarını esirgemeyip vakitlerini ayıran danışman hocam Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ'ye, Prof. Dr. Avni İLHAN'a, Doç. Dr. Himmet KONUR'a ve yardımını gördüğüm herkese teşekkürü borç bilirim.

Azize İLHAN

İZMİR-2004

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	I
TUTANAK.....	II
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

A- KAYNAKLAR HAKKINDA KISA BİLGİ.....	1
B- FAKRIN SÖZLÜK ANLAMI.....	4
C- FAKRIN TERİM ANLAMI.....	5
D- FAKİRLİK, ZÂHİDLİK VE TASAVVUF.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE HADİSLERDE FAKR

1. 1. KUR'ÂN-I KERİM'DE FAKR İLE İLGİLİ ÂYETLER.....	10
1. 2. HADİSLERDE FAKR.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF DÖNEMİ VE FAKR

2. 1. TASAVVUF DÖNEMİ.....	19
2. 1. 1. Tasavvufun Mahiyeti ve Kısaca Tarihçesi.....	19
2. 1. 1. 1. Zühd Dönemi.....	20
2. 1. 1. 2. Tasavvuf Dönemi.....	21
2. 1. 1. 3. Tarikat Dönemi.....	22
2. 2. FAKR.....	22
2. 2. 1. Fakirliği Tercih Sebepleri.....	22
2. 2. 2. Tasavvufta Fakr ve Gınâ Mukâyesesi.....	25
2. 2. 3. Fakrın Çeşitleri.....	28
2. 2. 3. 1. Maddî Fakr.....	28
2. 2. 3. 2. Manevî Fakr.....	30
2. 2. 4. Fakirlik Karşısında Olumsuz Tavırlar.....	34
2. 2. 5. Dilencilik Hususunda Mutasavvıfların Tutumu.....	37
2. 2. 6. Sûfilerin Fakirlikle İlgili Âdâbı.....	40
2. 2. 7. Fakr İlişkili Diğer Kavramlar.....	44
2. 2. 7. 1. Zühd.....	44
2. 2. 7. 2. Kanaat.....	48
2. 2. 7. 3. Sabır.....	50
2. 2. 7. 4. Tevekkül.....	52
2. 2. 7. 5. Rızâ.....	54
SONUÇ.....	56
BİBLİYOGRAFYA.....	59

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
neşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallâllâhu aleyhi vesellem
tah.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vs.	: Vesâire

GİRİŞ

A-KAYNAKLAR HAKKINDA KISA BİLGİ

Hicrî II. asrın sonundan VI. asra kadar devam eden süre tasavvuf dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, tasavvuf ilmini izah eden, esaslarını belirten, kavramlarını açıklayan, bu ilmin klasikleri kabul edilen eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmında konumuz olan fakirlik ayrıntılı ve geniş bir şekilde ele alınırken, bir kısmında kısaca bahsedilmiştir. Tezimizde temel olarak bu kitaplar kullanılmakla birlikte, ayrıca sözlüklerden, hadis ve tefsir kitaplarından, tasavvufa dair günümüzde yazılan bâzı eserlerden yararlanılacaktır. Burada, sadece ana kaynak olarak kullandığımız eserlerden kısaca bahsedeceğiz:

er-Riâye li H ukûkillah: Müellifi Ebû Abdullah Hâris b. Esed el- Basrî veya meşhûr şekliyle el-Muhâsibî (ö.243/857)'dir. Muhâsibî'nin çok sayıda eserinin var olduğu kaydedilir. Bununla birlikte tasavvufî görüşleri en sistemli hâliyle Riâye'de yer alır. Mahiyeti itibarıyla tamamen bir tasavvuf ve ahlâk felsefesi addedilen bu eser dokuz kısımdan meydana gelmektedir. Fakr ile ilgili müstakil bir başlık bulunmamaktadır. Ancak mal çokluğuyla ucubtan bahsedilirken fakr ile ilgili adâb vb. hususlara değinilmektedir.¹ Bu eserin, başta Gazâlî olmak üzere, daha sonra eser yazan bir çok mutasavvıf üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.²

Kitâbu'l-Luma': Tasavvuf tarihinin ilk kaynakları arasında yer alan bu eser Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî (ö.378/988) tarafından kaleme alınmıştır. Dinî ölçülere titizlikle uyulmaya çalışılarak yazıldığı dikkat çekmektedir. Bir mukaddime ve on iki kısımdan müteşekkildir. Fakr, eserin birinci kısmı ve tasavvufun iki önemli kavramı olan haller ve makamlar arasında ele alınmıştır.

---

¹ Tasavvuf Dönemi Kaynakları için bkz. Mustafa AŞKAR, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001, s. 47-98.

² Muhâsibî, *er-Riâye lihukûkillah*, tah. Abdülhalim Mahmud, Kâhire, 1990; Muhâsibî, *er-Riâye (Nefis Muhasebesinin Temelleri)*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İstanbul, 1988.

Müellifin tercihine göre fakr da bir makamdır. Ayrıca mutasavvıfların edep ve hallerinden bahsedilirken yer yer fakirliğe de değinilmiştir.³

Kutu'l-Kulûb: Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiye el-Mekkî el-Acemî (ö.386/996)'nin bu eseri müelliften sonra yaşayan Gazâlî ve Abdulkadir Geylânî gibi büyük mutasavvıfları etkilemiş olması bakımından mühimdir. Eser kırk sekiz kısımdan oluşur ve bunlardan kırk birincisi fakr hakkındadır. Mekkî konuya geniş yer ayırmıştır. Burada fakirliğin faziletlerinden, gereklerinden, fakirlerin avam ve havâssının sıfatlarından, bağış ya da hediye kabul etme ya da reddetmenin kıstaslarından ve selefın bu konuda izlediği yollardan bahsetmiştir. Konuyla ilgili ayet ve özellikle hadislerle yer vermiştir.⁴

et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf: Müellifi Ebû Bekir Muhammed b. İshak Kelâbâzî (ö.380/990)'dir. Hakkında "Taarruf olmasaydı tasavvuf bilinmezdi." sözü söylenen eserin tasavvufun ana konuları hakkında en sistematik bilgileri sunduğu kabul edilir. Yetmiş kısımdan mürekkeptir. Otuz sekizinci kısımda müellif, kendisinden önce yaşamış olan büyük sûfîlerin fakra dair söyledikleri sözleri nakletmektedir. Konu özlü bir biçimde ele alınmıştır.⁵

Sülemî'nin Risâleleri: Sülemî'nin Menâhıcu'l-Ârifin, Derecâtı'l Mumelât, Cevâmiu Adâbi's-Sûfiyye, Mukaddime Fi't-Tasavvuf, Beyânu Ahvâli's-Sûfiyye, Mes'eletu Derecâti's-Sâlihîn, Sülûkü'l-Ârifin, Nesîmu'l-Ervah, Beyânu Zeleli'l-Fukarâ ve Mevâcihu Âdâbihim, Âdâbü'l-Fakri ve Şerâituh isimli risâleleri bir araya getirilerek "Sülemî'nin Risâleleri" adıyla neşredilmiştir.⁶ Bu risâlelerin çeşitli yerlerinde fakirliğe değinilmiştir. Konunun özlü ve anlaşılır olarak anlatılması, özellikle fakirliğin adâbı konusunda ayrıntılı bilgi verilmesi kaynaktan geniş bir şekilde istifademizi sağlamıştır.

³ Bkz. R. A. Nicholson, *The Kitâbu'l-Luma' fi't-Tasavvuf of Abu Nasr*, London, 1963; Serrâc, *Lüma', İslam Tasavvufu*, çev. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996.

⁴ Bkz. Mekkî, *Kutu'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb*, I-II, tah. S. Nesim Mekârim, Beyrut, 1995; Mekkî, *Kutu'l-Kulûb-Kalplerin Azığı*, I-IV, çev. Muharrem Tan, İstanbul, 1999.

⁵ Bkz. Kelâbâzî, *Taarruf*, tah. M. Emin en-Nevâvî, Kâhire, 1992; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1979.

⁶ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risâleleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara, 1981.

Risâletu'l-Kuşeyrî: Ebû Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (ö.465/1073) bu eseri tasavvuf klasikleri arasında en yaygın olanlardan biridir. Müellifin şeriat-tasavvuf dengesine titizlikle dikkat ettiği bu eserin başında zamanla ortaya çıkan ve şeriattan uzaklaşan sûfiler tenkid edilmiş, tasavvufun asıl itibarıyla ehl-i sünnet akîdelerine tam manasıyla uyduğu ortaya konulmuştur. Eser mevzû ve zayıf hadislerin asgarî derecede kullanılmış olmasıyla da dikkat çekmektedir. Bir giriş ve dört ana kısımdan oluşan kitabın üçüncü bölümünde, konu başında ilgili ayet ve hadisler ele alınarak daha sonra da sûfilerin fakirlikle ilgili düşüncelerine ve rivâyetlerine yer verilerek fakr kavramı işlenmiştir.⁷

Keşfu'l-Mahcûb: Ebu'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cübbâî el-Hucvirî (ö.465/1072) tarafından kaleme alınmıştır ve tasavvuf konusunda Farsça olarak yazılan ilk eser kabul edilir. Ayrıca tasavvufun hem teorik hem de pratik yönünü oldukça tafsilatlı şekilde anlatmaktadır. Dört kısımdan oluşur. Fakirlik konusu üçüncü bölümde ele alınmıştır. Burada konuyla ilgili ayetler ve hadisler; fakirlik-zenginlik karşılaştırılması ve sûfilerin konuyla ilgili görüş ve delillerine yer verilmiştir. Hucvirî kendisinden öncekilerden farklı olarak fakrı anlatırken ilk kez fenâdan bahsetmiş, "Fakr kulun makamlarının fenâsıdır." demiştir.⁸

Menâzilu's-Sâirîn: Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (ö.481/1089) tarafından yazılmıştır. Sülûk esnâsında sâlikin katetmesi gereken makamları özlü bir biçimde anlatır. Bunu yaparken kullanmış olduğu ıstılahlarla ilgili ayetleri zikreder ve sonra o makamın derecelerini sayar. Eser on kısımdan oluşur. Konumuz olan fakr kavramı beşinci bölümde ele alınır. Müellif âdeti üzere konuya ayetle başlar ve sonra fakrı üç dereceye ayırarak anlatır.⁹

İhyâu' Ulûmi'd-Din: Ebû Hamid Muhammed Gazâlî (ö.505/1111) tarafından yazılmıştır. Tasavvuf tarihinde en çok okunan ve tanınan eserlerin başında gelen önemli bir kaynaktır. Eser İslâmî inançları diriltmek ve tasavvufî düşüncüyü sağlıklı bir zemine çekmek için yazılmıştır. Dört ana kısımdan meydana gelmiştir.

⁷ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, tah. M. Zerrîk-A.A. B altacı, Beyrut, 1993; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

⁸Bkz. Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Abdülhadi Kındîl, Beyrut, 1980; Hucvirî, *Keşfu'l Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1996.

⁹ Bkz. Herevî, *Menâzilu's-Sâirîn*, Kâhire, 1962.

Tasavvufî hâl ve makamların işlendiği dördüncü bölümde fakr konusu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Gazâlî, Muhâsibî'nin etkisi altında kalmıştır. Önce konuyla ilgili âyet ve hadisleri zikretmiş, sonra da bunları yorumlamıştır. Kendisinden önce yazılan eserlere göre oldukça ayrıntılı açıklamalar getirmiştir.¹⁰

Meşrabü'l-Ervah: Müellifi, Ebû Muhammed b. Ebi'n-Nasr Baklî (ö.606/1209)'dir. Bu eser, kulun mânevî yolculuğu esnâsında ruhî ilerlemelerde katetmesi gereken makamlardan bahsetmektedir. Makam kulun kendi irâde ve gayreti ile elde ettiği tarikat adâb ve derecelerinin her birine delâlet eder. Aslında, tasavvuf adâbının her biri, Allah'a doğru mânevî yolculuğa çıkanlar için uğramaları gereken bâzı makamlar, konaklar farzedilmiştir. Bu makamların sayısı mutasavvıftan mutasavvıfa değişir. Baklî eserinde 1001 makam saymıştır. Müellif, tesbit ettiği bu makamları açıklarken, kendi görüş ve fikirlerini bir âyete, bir hadise veyâ büyük mutasavvıfların sözlerine dayandırmaktadır.¹¹

Avârifü'l-Maârif: Eser Şihâbeddin Ebû Hafs Ömer b. Abdullah Sühreverdî (ö.632/1284) tarafından yazılmıştır. Eserde tasavvufun teorik ve ağırlıklı olarak pratik yönü üzerinde durulmaktadır. Konular âyet ve hadislerle desteklenerek ele alınmıştır. Ayrıca eser, erken döneme ait en geniş âdap kitabı olma özelliğine sahiptir. Konumuz olan fakra da eserin çeşitli bölümlerinde değinilmiştir.¹²

B-FAKRIN SÖZLÜK ANLAMI

Fakr kelimesi Arapça'da kazmak, kırmak, hiçlik, mahrumiyet, yoksulluk, züğürtlük gibi mânâlara gelmektedir. Zengin olmayan, yoksul, parasız kişiye fakir denir.¹³ Omurgası kırılmış, zaafa uğramış ve dik durmak için başka birinin yardımına ihtiyaç duyar hâle gelmiş insana ya da hayvana da fakir denilmektedir. Bir bakıma bu durumdaki insan ya da hayvanın çaresizliğine, hareket imkanının sınırlılığına dâçar olduğu için, maddî sıkıntı çeken, bir işe güç yetiremeyen, başkasına muhtaç olan kişi hakkında da fakir kelimesi kullanılmıştır. Fakr, Türkçede fakirlik şeklinde kullanılır.

¹⁰ Bkz. Gazâlî, *İhyâu Uûmi'd-Din*, terc. Ahmed Serdaroğlu, I-IV, İstanbul, ts.

¹¹ Bkz. Ruzbihân Baklî, *Kitâbu Meşrabî'l-Ervah el-Meşhûr be Hezâr u yek Makam*, neşr. Nazif Muharrem Hoca, İstanbul, 1974.

¹² Bkz. Sühreverdî, *Avârif*, Beyrut, 1983; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif- Tasavvufun Esasları*, Haz. H. Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz, İstanbul, 1989.

¹³ Firûzâbâdî, *Kâmûs*, (Mütercim Âsım Efendi Tercümesi), I-IV, Mısır, 1952, II, 609.

Fakirlik, yoksulluk demektir. Fakir de geçimini sağlayamayan yoksuldur.¹⁴ Bâzılarına göre fakirlik ailesine yetecek kadar malı olmamak, bâzılarına göre hiçbir şeyi olmamaktır.¹⁵ Fakirlik ihtiyaç duyulan şeyin yokluğudur. Kişinin ihtiyaç duymadığı şeye sahip olmamasına fakirlik denmez.¹⁶ Fakir kelimesinin çoğulu fukarâ; fakrın zıddı gınâ, yani zenginliktir.

Fakirlikle ilgili kelimelerden biri 'miskin'dir ve sözlüklerde fakr genellikle miskinle arasındaki bâzı farklar zikredilerek ele alınmıştır. Bunlardan birine göre fakir, muhtaç ve köledir, miskin ise zelil ve hakire denir. Bir diğer görüşe göre fakir kötürüm vs. olup da mesleği olmayana ya da mesleği olduğu halde ihtiyacını gideremeyene denir. Miskin ise mesleği olduğu halde ailesinin nafakasını karşılayamayandır. Diğer bir ayırıma göre fakir yetecek kadar maaşı olandır, miskin ise hiçbir şeyi olmayandır. Görüldüğü üzere bu yorumların bâzısına göre miskin, bâzısına göre de fakir daha sıkıntılı durumda olandır.¹⁷

Fakirlikle ilgili bir diğer kelime de derviştir. Bu da yoksul, dilenci kelimelerinin farsça karşılığıdır ve dilenmek mânâsına gelen "derviz" den gelir. Tarikat mensuplarının çoğu bu isimle anılmıştır.¹⁸

C-FAKRIN TERİM ANLAMI

Tasavvufta fakr, her şeyin sahibinin Allah olduğunu bilmek, kendin gibi aciz olan halka muhtaç olmayıp, her halükârda Allah'a muhtaç olmak ve bunu hatırdan çıkarmamak anlamlarına gelir.¹⁹

¹⁴ Türkçe Sözlük, "fakirlik maddesi", Türk Dil Kurumu.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "fakr" maddesi, I-XV, Beyrut, 1956, V, 60-65; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, II, 609; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I-IV, Kuveyt, 1965, III, 473; Serrâc, *a.g.e.*, s.167.

¹⁶ Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Kâhire, 1991, s.190.

¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 60-65; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, II, 609; İbn Mansur, *Tehzîbü'l-Lûgat*, I-XV, Kâhire, 1964, IX, 114; Tehânevî, *Keşşâfü Istilahâti'l-Fünûn*, I-II, İstanbul, 1984, II, 1120.

¹⁸ Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, 1983, I, 428; ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s.142.

¹⁹ Mahir İz fakr kelimesinin tarikatte yanlış telakkilere uğradığını söyler. Ona göre bunun sebebi de bu kelimenin Türkçe'de kullanıldığı mânânın Arapça metinlere tatbik edilmesidir. "El-fakru fahrî" cümlesindeki fakr kelimesi yoksulluk mânâsına alındığı için bu yanlışla düşülmüştür. Fakrda yoksulluk mânâsı da vardır. "Fakr insanı küfre götürür." Sözündeki fakr yoksulluk mânâsındadır. İslâmiyette yoksulluk makbul değildir. İslam dini yoksulluğu güzel bulup övmez. Çünkü zelil olup aşağılanmaya sebep olur. Zillet ise İslâmiyetin yüceliği ile bağdaşmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de ganî kelimesi, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan anlamına geldiğine göre, fukarâ kelimesi de Allah'a muhtaç

Tasavvufun temel kavramlarından biri olan fakr, çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Ancak çoğuna göre fakrın hakikatında kulun sadece Allah'la zengin olması, yani istiğnâ billâh vardır.²⁰ Rûveym (ö.303/915), “Tasavvuf üç haslet üzerine kurulmuştur: Birincisi fakr duygusuna bağlı olmak, ikincisi, bezl ve îsârı gerçekleştirmek, üçüncüsü, başkalarının işlerine ve hallerine karışmamak, isteme (irâde) ve ihtiyar düşüncesini terketmektir.” der. Mâruf Kerhî (ö.200/816) de “Tasavvuf, hakikatleri almak, insanların elindekilerden ümidi kesmektir. Fakrı gerçekleştiremeyen, tasavvufu gerçekleştirememiş sayılır.”²¹ demektedir. Görüldüğü üzere fakirlik, tasavvufun mâhiyetini oluşturan esas ve temel dayanaklardan kabul edilmiştir. Bu, tasavvufî mertebelere ermenin yolunun fakr olduğu mânâsına gelir. Yoksa, fakirliğin tasavvufla gerçekleştiği anlamına gelmez.²²

Kuşeyrî'nin Ruveym'e isnad ettiği bir görüşe göre fakirlik, nefsin Allah Teâlâ'nın (tabî ve dînî) hükümlerine, kaderin tecellîlerine tam ve mutlak teslimiyetidir. Kuşeyrî yine bu kabilden olmak üzere Yahya b. Muaz (ö.258/871)'in şu sözünü zikreder: O kendisine “Fakirlik nedir?” diye sorulunca: “Fakirlikten korkmaktır. Zenginlik ise Allah'a güvenmektir.” cevabını verir.²³ Yine Kuşeyrî'de geçen bir başka tarifde fakr, Mâlikü'l-Mülk'ün Allah olduğunu bilerek hiçbir şeyin mülkiyetini kendine nisbet etmemek ve beşerî sıfatlardan olan mülkiyet davasını terketmek²⁴ şeklinde tanımlanır.

Sûfiler, muhâcirlerin fakirleri olan Ashâb- Suffa'yı kendilerine örnek almışlar, bu sebepten dünya malından uzak oldukları için fukarâ diye isimlendirilmişlerdir.²⁵ Fakirlik konusunda söylenmiş bir çok söz özellikle Ebû Zerr Gıfârî'ye (ö.32/653) atfedilmiştir. O hiçbir şeyi olmayan, kendini tamamiyle Allah'a vermiş, Allah'ın tükenmez zenginliklerinden yararlanmış, bundan dolayı gerçek fakirin ilk örneği kabul edilmiştir.²⁶

---

olan manasına gelir. Bkz. Mahir İz, *Tasavvuf (Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler)*, İstanbul, 1981, s.155.

²⁰ Abdülmünî'm Hafenî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s.207.

²¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.64.

²² Sühreverdî, *a.g.e.*, s.65.

²³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.361.

²⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.364.

²⁵ Sülemî, *a.g.e.*, s.110.

²⁶ Annemarie Shimmel, *Tasavvufun Boyutları*, (çev. Yaşar Keçeci), İstanbul, 2000, s. 40.

Mutasavvıflar fakrı çeşitli kısımlara ayırarak açıklamaya çalışmışlardır:

Serrâc, fakr ehlini üç kısma ayırarak konuyu açıklar: Bunlardan birincisi, mukarreblerin fakrıdır. Bunlar hiçbir şeye sahip olmayan, zâhiren de bâtinen de hiç kimseden bir şey istemeyen ve hiç kimseden bir şey beklemeyen, bir şey verilse de almayan kimselerdir. Çünkü böyle kimselere varlık bir fayda sağlamaz, zira onların ihtiyacı Allah'adır. Onlara yokluk da zarar vermez, çünkü onlar Allah ile var olduklarının şuuruna ermişlerdir. İkincisi ise, siddîkların fakrıdır. Bu gruptakiler, hiçbir şeye mâlik olmayan, hiç kimseden bir şey istemeyen, fakat istemeden verildiğinde alanlardır. Üçüncüsü de kanaat ehlinin fakrıdır. Bunlar hiçbir şeye sahip değildirler. Bir şeye ihtiyaç duydukları zaman, bu ihtiyacını söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açar.²⁷

Herevî fakrı üç kısma ayırarak ele almıştır: Birincisi, zâhidlerin fakrıdır. Bu isteyerek dünyadan el çekmek, onu övmeyi veya yermeyi bırakmak, dünyayı terk ederek kurtulmak anlamına gelen, şerefinden bahsedilen fakrdır. İkincisi fakrın faziletini düşünerek aciz olduğunu bilmektir. Bu amelleri ve ahvâlini görmekten kurtuluşa vesile olur, makamları mütâlaa etmenin pisliklerinden arındırır. Üçüncüsü de Allah'tan başka her şeyden uzak olmaktır ki bu sûfilerin fakrıdır.²⁸

Gazâlî ise fakrı, fakirin durumuna göre, beş hâle ayırmaktadır. Birinci hâli şudur: Muhtaç olduğu malın kendisine verilmesini hoş karşılamaz, bu malın kendisini meşgul edeceğini düşünerek ondan kaçınır. Gazâlî, fakrın en üstün hâli olarak bunu görür ve bunu zühd, bu hâl sahibini de zâhid olarak adlandırır. İkinci hâlde kişi mala heves etmediği gibi mal eline geçtiğinde de ne buna sevinir ne de yerinir. Bu hâle rızâ, sahibine râzı denir. Üçüncü hâlde kişi mala heves edip de peşinden koşmaz, fakat mal gelirse de buna memnun olur. Bu durumdaki kişi için malın varlığı, yokluğundan daha sevimlidir. Bu kişiye kâni', hâle de kanaat denir. Dördüncü hâldeki fakir, muhtaç olduğu serveti imkansızlığından ya da gücü yetmediğinden dolayı aramaz. Bu kişinin mal edinmeye hevesi vardır. İmkânı olsa sıkıntılara katlanarak servet edinmenin peşine düşer. İşte buna harîs, bu hâle de hırs denir. Beşincisi elinde olmayan fakat temin edilmesi zarûri olan mala muhtaç

²⁷ Serrâc, *a.g.e.*, s.47-48.

²⁸ Herevî, *a.g.e.*, s.56.

olmaktır. Yiyecek ekmeği olmayan aç, giyecek elbisesi olmayan çıplak bu hâldedir ve bunlara muztar denir. Gazâlî, bütün bunların ötesinde ve üstünde diye nitelendirdiği bir hâli daha zikreder ki bu da malın varlığının ya da yokluğunun eşit olması mânâsındaki istiğnâdır.²⁹ Bu hâldekiler, ne kadar malı olursa olsun, hiç birine gönül bağlamaz. Böyle insanların malları kalplerinde değil, ceplerindedir.³⁰

D-FAKİRLİK, ZÂHİDLİK VE TASAVVUF

Fakirlik, zâhidlik ve tasavvuf, ortak yönleri bulunmakla birlikte farklı mânâlara gelen kavramlardır. Tasavvuf döneminin başlangıcında zâhid ve fakir kelimeleri sûfi kelimesi yerine kullanılmış ve bunlar arasında bir ayırım yapılmamıştır. Ancak bu dönemin sonlarına doğru zikredilen kelimeler arasındaki farklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tasavvuf, fakrın ve zühdün mânâlarını içermekle birlikte, bir kişinin sûfi olabilmesi için gerekli bâzı sıfat ve özellikleri de ihtivâ eder. Bu sıfatlara sahip olmayana fakir ve zâhid denilse bile mutasavvıf denmez. Tasavvufta, ahlâkı yükselten ve değiştiren bir âmil vardır. Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö.321/933), “Tasavvuf, her iyi huyu almak, her kötü huyu bırakmaktır.” demiştir. Tasavvuf, güzel ahlâkın elde edilmesi, kötü ahlâkın bırakılması mânâsına sahib olması bakımından zühd ve fakrdan üstün kabul edilebilir. Nitekim “Şeref ve değerine rağmen, fakrın son mertebesi, tasavvufun başlangıcıdır.” denilmiştir. Yâni fakirlik, tasavvufun esaslarından biridir. Mutasavvıfın tasavvuf yoluna girmesi için fakir olması gerekir. Aksi halde dünyadan el etek çekmiş olmaz. Dünyayı da, âhirette verilecek mükâfât için değil, hâl ve makamının gereği olarak bırakmalıdır. Fakirlik, tasavvufa erişmenin yollarından biridir. Ancak tasavvufa erişmek için yalnız fakirliği gerçekleştirmiş olmak yeterli değildir. Nitekim Cüneyd (ö.297/909) tasavvufu şöyle tarif etmektedir: “Tasavvuf, Hakk’ın seni seninle öldürüp, kendisiyle diriltmesidir.” Bu tanıma göre, tasavvufu gerçekleştirebilmek için kişinin önce nefsinden kurtulması, sonra da Allah ile kâim olması gerekir. Yâni kişi, kendi irâdesiyle değil, Hakk’ın irâdesiyle hareket etmelidir. Oysa fakirlik ve zâhidlikte kişi kendi irâdesiyle hareket eder, bir takım rûhî sâikler onu fakra veyâ zühde

²⁹ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 353.

³⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s.262.

sevketmiştir. Halbuki sûfi, nefis ve irâde sahibi değildir. Nefsinin muradı onu ilgilendirmez, yalnız Rabbinin murâdı alâkalandırır. Onun hiçbir hâli ve hiçbir fiili kendi irâdesinin eseri değildir, ilâhî irâdenin gereğidir. Bundan dolayı mutasavvıf, fakir ve zâhidden ayrılır.³¹ Bu açıklamada da görüldüğü üzere, tasavvufun zâhidlikten ve fakirlikten üstün kabul edildiği ve bu iki kavramı kapsadığı anlaşılmaktadır. Fakirlik ve zâhidlik ise deyim yerindeyse tasavvufa giriş veya hazırlık olarak kabul edilmiştir.³²

---

³¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.65-68.

³² Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul, 1948, s.60.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE HADİSLERDE FAKR

1.1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE FAKR İLE İLGİLİ ÂYETLER

Diğer islâmî ilimlerin olduğu gibi tasavvufun da temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm' dir. Tasavvufla ilgili pek çok kavram da bu kaynaktan alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de “fakr” kelimesi masdar şekliyle sâdece bir âyette geçmektedir: “Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfundan ve bağışlamasından birtakım vaatlerde bulunuyor. Allah'ın lütfu geniştir. O her şeyi bilendir.”³³ Bu âyette şeytan, insanların sadaka vermekten geri durmaları için, onlara, sadaka verince mallarının azalacağını telkin etmekte ve onları fakirlikle korkutmaktadır. Oysa Allah, sadaka ile malın azalmayıp artacağını, üstelik sadaka verene mağfiretini lütfedeceğini vaatmektedir.³⁴

“Fakir” ve çoğulu olan “fukarâ” ise on iki ayette geçmektedir.³⁵ Bu âyetlerde genellikle maddî yoksulluk ve imkânsızlık üzerinde durulmuş, ilgili hükümler konulmuştur. Meselâ:

“Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu sizler için daha iyidir.”³⁶ Âyette belirtildiğine göre sadakaların gizli olarak verilmesi daha iyi görülmüştür. Mekkî, veren kişinin bu davranışını gizlemekle amelinde fazilet sahibi olacağını söyler. Aksi takdirde bu nefsin afetine dönüşebilir. Bağışı alan kişi ise onu açıklamalı ve çevreye yaymalıdır.³⁷

“(Sadakalar) şu fakirlere mahsustur ki Allah yolunda kapanıp kalmışlardır, yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen onları utangaçlıklarından dolayı zengin

³³ Bakara,2/268.

³⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1991, I, 467.

³⁵ Âl-i İmran, 3/181; Hacc, 22/28; Kasas, 28/24; Nisa, 4 /6, 135; Bakara, 2/271, 273; Tevbe, 9/60; Nûr, 24/32; Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/8.

³⁶ Bakara, 2/271.

³⁷ Mekkî, *a.g.e.*, IV, 185.

sanır. Onları sîmalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığınız her hayrı Allah bilir.”³⁸

Yine zekatların kimlere verileceği sıralanırken önce fakirler zikreden, ganimet mallarının muhâcir fakirlerin olacağından, kurban etinin fakirlere verilmesinden bahseden âyetlerde vardır:

“Sadakalar ancak şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, o işte çalışan görevliler, müellefe-i kulûb (kalpleri İslâm'a ısındırılacaklar), köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından böyle farz kılındı. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁹

“(O mallar) göç eden fakirlere aittir ki yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır, Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Resulüne yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır.”⁴⁰

“Ta ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahid olsunlar; Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar. Siz de onlardan yiyin, yoksulu, fakiri de doyurun.”⁴¹ Bu ayetlerde fakir olan müslümanların gözetilmesi, maddî olarak desteklenmesi üzerinde durulmuştur.

“Allah, ‘Şüphesiz Allah fakirdir, biz zenginiz.’ diyenlerin sözlerini elbette duymuştur. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve şöyle diyeceğiz: ‘Tadın o yakıcı azabı!’.”⁴² ayeti kerîmesinin kendisinden bir önceki ayetle birlikte düşünüldüğünde Allah'ın emrettiği şekilde gerekli yerlere yardımda bulunmayan ve bu hususta cimrilik gösterenler hakkında bir hükümde bulunduğu ve daha çok maddî fakirlikle irtibatlı olduğu düşünülebilir.

Ayrıca bâzı ayetlerde, kelime olarak açıkça geçmese bile, fakirliğin, sabredenlerin başaracağı bir imtihan olduğu, zenginlerin fakirleri koruyup

---

³⁸ Bakara, 2/273.

³⁹ Tevbe, 9/60.

⁴⁰ Haşr, 59/8.

⁴¹ Hacc, 22/28.

⁴² Âl-i İmran, 3/181.

gözetmeleri gerektiği, bunun, onların üzerinde yoksulların bir hakkı olduğu belirtilmiştir:

“Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!”⁴³

“Hem isteyen için, hem de istemekten utanan yoksul için, onların mallarında belli bir hak vardır.”⁴⁴ Buraya kadar olan âyetlerde daha çok maddî anlamdaki yoksulluktan bahsedilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde ise fakirliğin başka bir yönü üzerinde durulmaktadır ki konumuzun esâsını bu teşkil etmektedir.

“Ey insanlar! Siz Allah’a muhtâcsınız. (entümü’l-fukarâü ilâllah) Allah ise zengin ve hamde lââyık olandır.”⁴⁵

“İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İcinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, sizler fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, sonra da onlar sizin benzerleriniz olmazlar.”⁴⁶

Bu âyetlerde fakirlik manevî ihtiyaç anlamında kullanılmıştır. Burada belirtildiğine göre insanların hepsi fakirdir. Her mahlûk, yaratıcıya muhtaç olduğu için, bu yaratılıştan gelen bir fakirliktir. Fakirlik, Allah haricindeki bütün varlıkların ortak özelliğidir. Yegâne zengin Allah’tır.⁴⁷ Kul Mevlâ’sından müstağnî kalmaz. O yaratılışından ölümüne kadar Allah’a muhtaçtır.⁴⁸ Buna göre fakr kulluğa, gınâ da Rablîğe yararır.⁴⁹ Tasavvufta da önemle üzerinde durulan nokta bu husus olmuştur. Manevî anlamda bütün insanların Allah’a ihtiyaçları vardır, hiç bir şeye, hiç bir sûrette ihtiyacı olmayan yegâne varlık sadece Allah’tır. Çünkü her mevcud, varlığının devamına muhtaçtır. Bunda da Allah Teâlâ’nın fazlından ve cömertliğinden istifâde edilir. Ortada varlık ve devamında başkasına muhtaç olmayan bir mevcud varsa o Allah Teâlâ’dır, yani başkasına muhtaç olmayan

⁴³ Bakara, 2/155.

⁴⁴ Meâric, 70/ 24-25.

⁴⁵ Fâtır, 35/15.

⁴⁶ Muhammed, 47/38.

⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, (tah. İbrahim Besyûnî), I-III, Kâhire, 1981, III, 199.

⁴⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, III, 416.

⁴⁹ Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul, 1969, s.186.

gerçek varlıktır. Böyle bir varlık, tek olur. Başkalarından müstağnî olan ancak bir tektir. O'ndan başka bütün varlıklar, varlıklarını devam ettirebilmek için O'na muhtaçtırlar.⁵⁰ Fakirliğin hakîkati budur, yâni Allah'a muhtaç olmaktır. Halkın hepsi fakirdir. Bir fakir diğerinin ihtiyacını karşılayamaz. Fakirin ihtiyacını ancak O ezelf zengin karşılar.⁵¹

İşte tasavvuftaki fakr anlayışının kökü bütün insanların fakirliğinden bahseden bu âyetlere dayanmaktadır. Sûfiler bu âyetlerden başka, yukarıda meâli verilen Bakara sûresi 273'üncü âyetini, fakirliğe yüksek bir derece verildiğinin, fakirlerin ve dervişlerin büyük bir ehemmiyeti olduğunun delili olarak eserlerinde kullanmışlardır.⁵² Mesela Mekkî, “*Ey Resûlüm! Binek temin etmek için sana geldiklerinde 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' deyince, harcayacak para bulamamaları sebebiyle göz yaşları döke döke dönüp gidenleri kınamak doğru değildir.*”⁵³ âyetinin yokluk bakımından fakirleri Allah Resûlü ile benzer kıldığını, dolayısıyla Allah Resûlü'nün sergilediği hâl en mükemmel olduğuna göre, fakirlerin hâlinin de bu şekilde vasedilmesinin onların diğerlerinden üstün olduğunu gösterdiği kanaatindedir.⁵⁴ Hucvirî ve Sülemî gibi bâzı mutasavvıflar, fakirlik hususunda kendilerine örnek aldıkları Ashâb-ı Suffa hakkında inen ve aşağıda mealleri verilen şu âyetlere dayanarak, Allah'ın, fakr hâline, büyük bir merteye verdiğini söylemişlerdir.⁵⁵

*“Nefsini, sabah akşam, rızâsını isteyerek Rab'lerine yalvaranlarla berâber tut (onlarla berâber bulunmaya candan sabret). Gözlerin, dünyâ hayâtının süsünü isteyerek onlardan başka yöne sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz, keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itâat etme.”*⁵⁶

“Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureys büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk,

⁵⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 352.

⁵¹ Sülemî, *a.g.e.*, s.26.

⁵² Mekkî, *a.g.e.*, IV, 153; Hucvirî, *a.g.e.*, s.99; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.359; Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 371.

⁵³ Tevbe, 6/92.

⁵⁴ Mekkî, *a.g.e.*, IV, 159.

⁵⁵ Hucvirî, *a.g.e.*, s.100; Ayrıca bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s.110.

⁵⁶ Kehf, 18/28.

senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zâlimlerden olasın.”⁵⁷

Bu âyetlerin Ashâb-ı Suffa hakkında indirildiği kabul edilmektedir.⁵⁸ Buna göre bâzı Kureyş ileri gelenleri, yoksul kimselerle bir arada bulunmaya tenezzül etmiyorlardı. Bunları yanından kovduğu takdirde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelip, onunla konuşacaklarını söylemişlerdi. Onların müslüman olmasını çok arzu eden Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de Kureyş’in zikredilen zenginleri ya da nüfûz sahibi kişileri geldiği zaman bu fakir müslümanların dışarı çıkmasını bir an düşündü. İşte âyetin Peygamberimize bu durumu hatırlatarak nâzil olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹

Mekkî “(O mallar), şu göçmen fakirlere âittir ki (onlar), yurtlarından ve mallarından (sürülüp) çıkarılmışlardır; Allah’ın lütuf ve rızâsını ararlar, Allah ve elçisine yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır.”⁶⁰ âyetinde fakirliğe verilen önemi şöyle açıklamaktadır: Âyetde fakirlik sıfatı, hicret ve adanmışlıkla övülmelerinden önce zikredilmiştir. Ayrıca Allah sevdiklerini sevdiği sıfatlarla anar. Eğer fakirlik, O’nun için sıfatların en sevimsisi olmasaydı, sevdiklerini onunla tavsif etmez, o sıfatla şereflendirmezdi.⁶¹ Böylece sûfiler tarafından fakirlik Hak Teâlâ’nın has dostları olan enbiyâ ve takvâ sahipleri için tercih ettiği bir haslet olarak görülmüştür.⁶² Bu âyette geçen fakir de, bütün sebep ve alâkaları terk eden, vaktini Allah’a ibâdetle geçiren, kalbi Allah’tan başka bir şeye meyiletmeyen kişi şeklinde yorumlanmıştır.⁶³ Fakirliğinde sâdık olan, bunu hâl ve tavırlarıyla Allah’a gösterir. Çünkü fakirliğin sıdkı, muhtaçlığını Allah’a göstermedir. O’dan başkasına muhtaç olan zelil ve değersiz olur. Allah’ın bizim taat ve ibadetimize ihtiyacı yoktur, ancak bizim O’nun rahmetine ihtiyacımız vardır.⁶⁴ Cüneyd de ‘Sâdık fakir kimdir?’ sorusuna şu cevabı vermiştir: “Eğer fakirin kalbi, muâmelesinde Allah’a bağlı, kendisine verilmeyen şey husûsunda Allah’a muvâfakat halinde ise, o takdirde onun

⁵⁷ En’âm, 6/52.

⁵⁸ H. Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Açıldan Ashâb-ı Suffa*, Tasavvuf Dergisi, yıl 3, sayı 7, Ankara, 2001, s.28.

⁵⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I-X, İstanbul, ts., III, 433; Ayrıca bkz. Ateş, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁰ Haşr, 59/8.

⁶¹ Mekkî, *a.g.e.*, IV, 152; Gazâlî, *Kimyây-ı Saadet*, I- II, İstanbul, 1973, II, 660.

⁶² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.359.

⁶³ Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, III, 560.

⁶⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, III, 416.

fakirliği Allah'ın bir nimeti sayılır. Zenginliğin zevâinden korkulduğu gibi, böyle bir fakirliğin de zevâinden korkulur. Bu fakir sabırlı, ümitli, Allah'ın kendisine fakirliği murad etmesinden dolayı mutludur. Çünkü bu sayede insanlardan ümit keserek Rabbi ile müstağnî olduğu ve ihtiyacını gizlediği için dinini korumuş olacaktır.”⁶⁵

Kur'ân-ı Kerim'de yoksulluk anlamındaki fakirliği öven ya da yeren âyetler bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, konuyla ilgili bir gurup âyette maddî yoksulluk üzerinde durulmuş, bu hususta zenginlere düşen görevler belirtilmiş, fakirlere yardım edilmesinden bahsedilmiştir. Diğer gurupta da bütün insanların ortak özelliği olan, onların âcizliğini belirten muhtaçlık anlamındaki fakirlik belirtilmiştir. İnsanın bu mânâda Allah'a muhtaç olduğunu her zaman hatırında tutması gerekmektedir. Tasavvufta beklenen böyle bir tavidir ve bu mânâyâ gelebilecek ayetler fakirliği medheden ayetler olarak değerlendirilmiştir.

1.2. HADİSLERDE FAKR

Tasavvufî hayat ve düşüncenin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözleri, tavsiyeleri, tutum ve davranışları yâni hadislerdir. Hadislerin, tasavvufun şekillenmesinde büyük katkısı olmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den konumuz olan fakirlikle de ilgili olarak pek çok hadis rivâyet edilmiştir. Bunların bir kısmında fakirlikten olumlu bir şekilde bahsedilmektedir. Mutasavvıflar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu sözlerini, fakirliğin faziletinden bahsederken kitaplarında sık sık kullanmışlardır:

“Allah'ım beni fakir olarak dirilt, ümmetimi de fakir olarak dirilt ve beni fakirler zümresinde haşret!”⁶⁶

“Allah Teâla, çoluk çocuk sahibi, iffetli fakîri sever.”⁶⁷

“Fakirler zenginlerden beş yüz sene önce cennete gireceklerdir. Bu seneden her biri yarım âhiret gününe muâdildir.”⁶⁸

⁶⁵ Serrâc, a.g.e., s.224.

⁶⁶ İbn Mâce, Zühd, 7; Tirmizî, Zühd, 37; Hucvirî, a.g.e., s.99.

⁶⁷ İbn Mâce, Zühd, 5; Mekki, a.g.e., IV, 153; Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, IV, 358.

*'Zenginlik mal çokluğuyla olmaz, asıl zenginlik gönül zenginliğidir.'*⁶⁹

Yukarıda geçen hadislerde fakirlik, istenilen, övülen, zenginliğe üstünlüğü olan bir durum olarak anlatılmıştır. Bununla birlikte bâzı hadislerde ise aksi ifâdeler göze çarpmaktadır. Bu hadislerde fakirlik istenilmeyen, korkulan, kendisinden Allah'a sığınılan bir hâl olarak değerlendirilmiştir:

*"Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten ve zulmedip zulmedilmekten Allah'a sığının."*⁷⁰

*"Az kalsın fakirlik küfür olacaktı."*⁷¹

Bu iki grup hadis karşılaştırıldığında zâhiren çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak bir bütün olarak bakılıp, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve ashâbının hayatı dikkate alınırca daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir. Buna göre onun istediği fakr, insanı güzel ahlâka, Allah Teâlâ'ya kulluğa ve şükre, hâlden yakınmamaya götürendir, denilebilir. Nitekim tasavvuf ehline göre de fakirlikte üstünlük, hâle rızâ ve sabırdan ileri gelir.⁷² Kendisinden kaçınılması gereken fakr ise kötü ahlâka, isyâna, sürekli şikâyete götüren fakrdır. İşte Allah Resûlü fakirliğin bu hâlden Allah'a sığınmıştır.⁷³ Sûfîler de yoksulluğa tahammül edemeyen fakirin küfre çok yakın olduğunu söylemişlerdir.⁷⁴ Bu konuyla ilgili olarak Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah Teâlâ'nın insanlarla ilgili olarak takdir ettiği fakirliğin bir ödül, bir de ceza hâlleri vardır. Kulun yaşadığı fakirliğin kendisi için ödül oluşunun alâmeti; ahlâkının güzelliği, fakirliğine rağmen Rabbine kulluğu, hâlden yakınmaması ve fakirliğinden dolayı Allah'a şükretmesidir. Fakirliğin cezâ oluşunun alâmeti ise; ahlâkının bozulması, fakirlik sebebiyle Rabbine isyan etmesi, sürekli yakınması ve kadere karşı öfkeli olmasıdır."⁷⁵ Sülemî de övülen fakrın, dünyadan ve onda bulunan her şeyden ruhu temizlemek, Allah'a

⁶⁸ İbn Mâce, Zühd, 6; Tirmizî, Zühd, 37; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.359; Mekki, *a.g.e.*, IV, 153.

⁶⁹ Müslim, Kitâbü'z-Zekat, 34; Tirmizî, Zühd, 27; Sülemî, *a.g.e.*, s.17.

⁷⁰ İbn Mâce, Duâ, 3.

⁷¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I-II, Beyrut, 1933, II, 107; İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII., 253.

⁷² Sülemî, *a.g.e.*, s.26.

⁷³ Mekki, *a.g.e.*, IV, 156.

⁷⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 371.

⁷⁵ Mekki, *a.g.e.*, IV, s.156; Gazâlî, *Kimyây-ı Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan, I-II, İstanbul, 1973, II, 66; Sühreverdi, *a.g.e.*, s.207.

yoksulluğunu arz etmek, yerilen fakrın ise dünyayı terk etmek, insanlardan onu kabul etmek ve kendi halini beğendiğinden başkalarını hor görmek olduğunu söyler.⁷⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ve ashâbının yaşayış tarzına baktığımızda, onların mütevâzi ve zâhidâne bir hayatı tercih ettiklerini görürüz. Nitekim *“Resûlullah (s.a.v.) bir hasır üzerinde uyudu ve kalktığı zaman hasır onun yan tarafında iz bırakmıştı. Bunun üzerine; ‘Yâ Resûlullah!’ dedik. ‘size bir yatak temin etsek.’ Buyurdu ki: “Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Dünyada ben, bir ağacın altında gölgelenen ve sonra oradan ayrılıp giden bir atlı gibiyim.”* meâlindeki rivâyet de bunu gözler önüne sermektedir.⁷⁷ Yine Peygamber Efendimiz ve ailesi bâzı geceleri akşam yemeği bulamadıkları için aç geçirmişler,⁷⁸ yiyecek bulduklarında da doya doya yememişlerdir.⁷⁹

Peygamberimiz (s.a.v.) zenginliği arzulamaz, fakirlikten de korkmazdı. Bir iki ay geçtiği olurdu ki, O'nun hânesinde yemek için ateş yanmazdı. Yiyecekleri hurma ve sudan ibâretti. Onun hanımları bu hayata dayanamamışlardı, o da onları dünya hayatını veya kendisini seçme hususunda muhayyer bırakmış ve onlar da Allah ve Resûlünü tercih etmişlerdir.⁸⁰ Haklarında şu ayet-i kerîme nâzil oldu: *“Ey Peygamber, eşlerine söyle ‘Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedeli vereyim ve sizi güzellikle salayım. Eğer siz, Allâh'ı, elçisini ve âhiret yurdunu istiyorsanız, (biliniz ki) Allâh, sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”*⁸¹

Yine Efendimiz (s.a.v.) insanların en cömertiydi. Yanında bir dinar, bir dirhem veya daha fazlası olduğu hâlde asla gecelemezdi. Eğer elindekini verecek kimse bulamaz ve o hâlde gece olursa onu birine verip kurtulmadıkça evine gitmezdi. Dünyalığa nâil olmaya çalışmazdı. O'nun sene boyunca en çok yediği azığı, hurma ve arpadan pek az miktardı. Zarûfî ihtiyâcından fazlasını hemen Allah yolunda harcardı. Hiç kimseden istemez, kendisi verirdi. Başkalarını kendine tercih ederek isteyenlere senelik azığını verir, kendisi o yıl içinde muhtaç duruma düşerdi.

⁷⁶ Ateş, *a.g.e.*, s.187.

⁷⁷ Tirmizî, Zühd, 31.

⁷⁸ Tirmizî, Zühd, 26.

⁷⁹ Müslim, Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik, 21.

⁸⁰ Yazır, *a.g.e.*, VI, 308.

⁸¹ Ahzâb 33/28-29.

Ayakkabılarını tamir eder, yırtığını diker, ev işlerinde ailesine yardımcı olur, onlarla birlikte et doğrardı. İnsanların en hayâlısı ve en alçak gönüllüsü idi.⁸²

Hz. Âişe'nin anlattığına göre Hz. Peygamberin sabahki yemeği akşama, akşamki yemeği sabaha kalmamış, yanında hiçbir ihtiyacından iki tane bulundurmamıştır. Ne iki gömleği olmuştur, ne de iki elbise veya şalvarı. Onun birden fazla çarığı da olmamıştır. Evde boş kaldığında da, ya bir fakire verilmek üzere çarık tamir etmiş, ya da yırtıklarını dikmiştir.⁸³ Peygamber Efendimiz, kurduğu devlet dünyanın en kudretli devleti haline geldiği ve kendisi bu devletin başkanı olduğu halde, yaşayışında hiçbir değişiklik olmamış, yine dünyaya iltifat etmemiştir.⁸⁴

Sûfiler Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in özellikle konuyla ilgili olumlu mânâdaki hadislerinden ve onun ve ashâbının mütevâzî ve zâhidâne yaşam tarzından oldukça etkilenmişlerdir. Ancak Hz. Muhammed'in her konuda olduğu gibi bu konuda da orta yolu benimsediği, dünyadan tamamen el-etek çekmediği, ashâbından dünyaya karşı tavır almada aşırıya kaçanları uyardığı unutulmamalıdır.⁸⁵

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, hadis ilmiyle uğraşanlar özellikle fakirliğin övüldüğu, tavsiye edildiği hadislerle temkinle yaklaşmışlardır.⁸⁶ Bu konuda oldukça meşhur olan "Fakirlikle iftihar ederim." hadisine de çalışmamızın kapsadığı zaman dilimi içerisindeki kaynaklarda sadece bir eserde rastlanmıştır.⁸⁷

---

⁸² Sühreverdî, *a.g.e.*, s.297, 298.

⁸³ Sahâbeden Günümüze Allah Dostları, (Hilyetü'l-Evliyâ-Sıfatü's-Safve), çev. Heyet, I-X, İstanbul, 1996, I, 127.

⁸⁴ Ateş, *İslam Tasavvufu*, Ankara, 1972, s.13.

⁸⁵ Bkz. Nevzat Aşık, *İbadette Aşırılığa Karşı Hz.Peygamberin Tutum ve Tavrı*, İzmir, 1996, s.120-129.

⁸⁶ Konuyla ilgili hadislerin değerlendirmeleri için bkz.Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s.399-403; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, s.353-359.

⁸⁷ Ruzbihan Baklı, *a.g.e.*, s.175.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF DÖNEMİ VE FAKR

2.1. TASAVVUF DÖNEMİ

2.1.1. Tasavvufun Mahiyeti ve Kısaca Tarihçesi

Tasavvuf Kur'ân ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işâret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kâidelerin değişik yorumlarından ibâret bir ahlâk ve tefekkür sistemidir.⁸⁸

Bilindiği üzere İslâmî ilimler Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sağlığında ve sonrasında dört halife devrinde, sahabe ve tâbiîn devrinde bir bütündü, fıkıh, tefsir, tasavvuf, kelâm gibi bölümlere ayrılmamışlardı. Bu tasnifler daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Daha sonraki asırlarda İslâm mütefekkirleri çeşitli sebeplerle Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin ışığında düşüncelerini ortaya koymuşlar ve tartışmışlardır. Bu tartışmalardan hukukla ilgili olanlar fikhin, Kur'ân âyetleriyle ilgili olanlar tefsirin, ruhî eğitim, insan- eşyâ münâsebetleri ile ilgili olanlar da zühd ve tasavvufun temelini teşkil etmiştir.

Tasavvufun ana gâyesi hemen hemen bütün İslâmî ilimler için aynı olduğunu kabul edebileceğimiz şekilde, insanın dünya ve âhiret saadeti sağlamaktır, denilebilir. Ancak tasavvuf biraz daha âhiret yönünü ve insanın manevî melekelerinin geliştirilmesi hususunu vurgulamıştır. “*Tasavvuf dünya sana yöneldiği zaman onunla sevinmemen, dünya sırtını döndüğü zaman üzülmemen, dünyaya sevinme veyâ üzülme düşüncesine kalbinde yer vermemendir.*”⁸⁹ sözü bunu hatırlatmaktadır.

Tasavvufun kaynağının ne olduğu, onun dış tesirlerden etkilenip etkilenmediği ve etkilenmişse bunun derecesi zaman zaman gündeme getirilen ve hâlâ da tartışılan konulardandır. Bâzı görüşlere göre tasavvuf tamamen başka din ya da kültürlerden İslam kültürüne idhal edilmiştir. Bir kısmına göre ise tamamen

⁸⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985, s.18.

⁸⁹ Sülemî, *a.g.e.*, s.112.

İslamın özünden kaynaklanmaktadır.⁹⁰ Ömer Rıza Doğrul'un belirttiğine göre Goldziher gibi bâzı müsteşrikler hıristiyanlıkta da fakirliğin zenginliğe üstün olduğunu, dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından bu konuda söylenen sözlerin Hıristiyanlıktan alındığını, İslâmiyette ruh hayatının en belli başlı özelliklerinden biri olan fakirliğin, hıristiyânî bir kaynaktan alınmış olduğunu iddia eder. Halbuki Ömer Rıza Doğrul'un da ifade ettiği üzere bu konuda Hıristiyanlıkla İslam arasında benzerliğin olması, onun özellikle rahiplerden alınmış olduğu mânâsına gelmez. Çünkü, Kur'ân-ı Kerim'de dünya hayatına dalmamaları hususunda Müslümanları uyaran bir çok âyet vardır. Hz. Peygamber de bütün hayatı boyunca zenginlikten el çekmiş, fakirliği zenginliğe üstün tutmuştur. Goldziher'in hadiste fakirliği metheden ve zenginliğe üstün tutan sözlerin Hıristiyanlıktan alınmış olduğuna dâir ileri sürdüğü iddiâları doğrulayacak hiçbir temel yoktur.⁹¹

Tasavvufî düşüncenin tarihini üçe ayırarak ele almak mümkündür:

2.1.1.1. Zühd dönemi: Bu dönem Asr-ı Saadetle başlayan, tâbiîn, tebe-i tâbiîn devrini ve ilk iki asrı içine alan dönemdir. Bu zaman içerisinde İslam'daki mânevî ve rûhânî hayatın aldığı şekle *zühhd*, bunun temsilcilerine de *zâhid*, *âbid*, *nâsik* ve *kurrâ* isimleri verilmekteydi. Bu dönemde yaşayan zâhidlerin zühhdî hayatı daha çok münferit bir yaşantıydı. Zâhidler, heyecanlarını şiirlerle dile getirir, zühde teşvik eden âyet ve hadisleri tefsir ve şerhederek halka anlatırlardı. Tasavvuf ıstılahları henüz pek yaygınlaşmamıştı. Tasavvufun temelini oluşturan sevgi ve aşktan çok, hüznün ve korku ön plandaydı.⁹² Zühhd hayatının gelişmesinde, Emevî saltanatının lüks düşkün olmasına, sultanların dindarca olmayan ve dünyevî amaçlara yönelik tutumları etkili oldu. Bunların karşısında dindar kişiler sert tepkiler gösterdi. Bunun amacı yönetici sınıfı, kendi arzu ve emellerini devletin kanunu haline getirmekten vazgeçirmek, şeriatin kabul edilmesini ve uygulanmasını sağlamaktır.⁹³ Bu dönemdeki zâhidlerin en belirgin niteliği, mârifetten çok amele, ilhâmdan çok ibâdete, keşiften çok ahlâka, kerâmetten çok istikâmete kısaca nazariyeden çok

⁹⁰ Bkz. Schimmel, *a.g.e.*, s.18-21; Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf, İslam'da Mânevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, 1996, s.69; Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul, 1982, s. 49-64.

⁹¹ Doğrul, *a.g.e.*, s.31-37.

⁹² H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatler*, s.108.

⁹³ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara, 1992, s.181.

uygulamaya önem vermiş olmalarıdır.⁹⁴ Zühd döneminin meşhur zâhidleri, Hasan Basrî (ö.110/728), İbrâhim b. Edhem (ö.161/777), Fudayl b. İyaz (ö.187/802), Davud Tâî (ö.165/781), Şakîk Belhî (ö.164/780), V eysel Karânî (ö.37/657), C afer Sâdık (ö.148/765), Ebû Hâşim Sûfî (ö.150/767), Süfyan Sevrî (ö.161/777), Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), Râbiatü'l-Adeviyye (ö.185/804)'dir.

2.1.1.2. Tasavvuf dönemi: Tasavvuf dönemi hicrî III. asrın başından başlayıp VI. asra kadar devam eder. Bu dönemde tasavvuf, yukarıda zikredilen şekliyle münferid bir hayat tarzı olmaktan çıkarak kelâm, hadis, fıkıh gibi diğer ilimlerden ayrılıp -bunlar gibi- müstakil bir ilim hâline gelmiştir. Daha sonraki çağlarda kendilerinden feyz alınan büyük mutasavvıflar yetişmiş, ilk tasavvufî eserler kaleme alınmıştır. İbn Haldun (ö.808/1405) bu hususu şöyle belirtir: “İlimler yazılıp tedvin edilirken fakihler fıkıh ve fıkıh usûlü, kelimciler kelam, müfessirler tefsir ve başkaları kendilerinin mensup oldukları ilim dallarına dair eserler yazdılar. O sırada bu yolun mensupları yâni sûfiler de takva, nefsi sorumlu tutmak ve nefsi amel edilecek ibadetlere ve terk edilmesi gereken işleri terke alıştırmak gibi konular hakkında, kendi yollarına dair eserler yazdılar. Kuşeyrî'nin Risâlesi, Sühreverdi'nin Avârifü'l- Maârif'i bu kabil eserlerdendir. İmam Gazâlî ise şeriat ilimlerinin her iki kısmını İhyâ'sında topladı. Gazâlî bu eserinde takva ve şeriat hükümlerine uyma gibi konuları açıkladı, tasavvuf edep ve kaidelerini, âdet ve tarîkatlarını ve kullandıkları terimleri anlattı. Tasavvuf ilk önce ibadet ve taatten ibaret olup, şeyhlerin ve üstadların ağzından nakledilmek suretiyle öğrenilen bir ilimken bu çalışmaların bir sonucu olarak tefsir, hadis ve fıkıh ilimleri gibi Müslümanlar arasında teşekkül etmiş bir ilim oldu.”⁹⁵ İlk tasavvuf kavramları da bu dönemde yaygınlaşmış ve neticede tasavvuf geniş halk kitlelerine câzip gelen bir müessese hâline gelmiştir. Sûfî hayat tarzı yaygınlaştıkça zühd döneminde yaygın olan *zühhâd* ya da *nüssâk* terimlerinin yerlerini “*sûfî*” tabiri almaya başlamıştır.⁹⁶ Tezimizde ana teması da bu dönemdeki fakr anlayışının incelenmesidir.

⁹⁴ Dilâver Selvi, *Kur'ân ve Tasavvuf*, İstanbul, 1997, s.24.

⁹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, I-II, İstanbul, 1996, II, 544, 545.

⁹⁶ Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s. 185; Ayrıca bkz. Ebu'l-Vefa Taftazânî, *İslam Tasavvufuna Giriş*, (çev. Mehmet Demirci), DEÜİFD, İzmir, 1986, III, 229.

2.1.1.3. Tarikat Dönemi: Zühd ve tasavvuf döneminden sonra VI/XI asırda başlayan tarikat dönemi günümüze kadar devam etmektedir. Bu dönemde tasavvuf müesseselerinin en güçlüleri addedilen tarikatlar birer birer ortaya çıkmış ve bunlar zamanla sosyal hayatın bir parçası haline gelmişlerdir. Bu tarikatların büyük çoğunluğu, Abdülkadir Geylânî (ö.561/1165), Ahmed Rifâî (ö.578/1182), Necmüddin Kübrâ (ö.618/1221), Şâzelî (ö.654/1256), Mevlânâ (ö.672/1273), Bahâüddin Nakşibend (ö.791/1388), Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.833/1429) gibi zâtlar tarafından kurulmuştur.⁹⁷

2. 2. FAKR

2.2.1. Fakirliği Tercih Sebepleri

Dünya ve âhiret saadetine ulaştırması bakımından zenginliğin mi yoksa fakirliğin mi tercih edilmesi gerektiği veya böyle bir tercihin gerekip gerekmediği meselesi, sûfiler tarafından olduğu kadar bilhassa onların görüşlerine atıfla diğer İslam âlimleri tarafından da tartışılmıştır. Mutasavvıflar genellikle fakirliği tercih etmişler, tercih sebeplerini kendilerine göre açıklamışlardır:

Sûfiler marifet ilmini elde etmek için fakrı tercih etmişlerdir. Mekkî'nin belirttiğine göre marifet ilmi, Allah tarafından dünyaya karşılık olarak fakirlere nasip edilmiştir. Bu ilim ancak fakirlere zâhir olur ve onlarda bulunur. Allah Teâlâ onları dünyada bu ilim ile rahatlatmış ve dünya hayatında O'nun rızâsı için terkettiklerine karşılık bir bedel olarak marifet ilmini bahşetmiştir. Sûfiler bu ilmi elde etmek için dünya hayatından vazgeçmişler, fakirliği tercih etmişlerdir.⁹⁸

Gazâlî, fakirliği zenginliğe tercih ettiğini ifade ettikten sonra sebebini şöyle açıklamaktadır: Fakirlik dünya meşgalesinden ve mâsivâdan uzak olmaktır. Bu bakımdan insanların bir çoğu için -hayra sarfedilse bile- zenginlikten daha makbuldür. Zira halk servete sahip olunca, ister istemez bununla meşgul olur, dünyayla ünsiyet eder ve böyle olduğu ölçüde de âhiretten uzaklaşır. Ârife, Allah'a

⁹⁷ Selvi, *a.g.e.*, s.26.

⁹⁸ Mekkî, *a.g.e.*, IV, s.154; Ayrıca bkz. Sühreverdi, *a.g.e.*, s.667.

ulaşmayı hedef alan sūfiye yakışan mâsivâdan uzak kalmaktır. Gönül mâsivâdan uzaklaştığı ölçüde Allah'a yaklaşır.⁹⁹

Sühreverdî'ye göre ise sūfi, dâima kalp tasfiyesi ile meşgul olur. Rabb'ine karşı fakr hâli içinde olması, ona bu hususta yardımcı olur ve bu hâl, onu sıkıntı ve dünyevî bulanıklıklardan arıtır.¹⁰⁰ Sûfilere göre en önemli esas kalbin her türlü kin ve düşmanlıktan temizlenmiş olmasıdır. Onlar dünyayı, onun peşinde koşanlara bırakmışlardır. Çünkü, kin ve düşmanlığın kaynağının dünya sevgisi ve insanların makam ve mevkiye olan düşkünlüğü olduğunu söylemişler, bundan dolayı bunların tamamından el çekmişlerdir.¹⁰¹

Sûfilerin, fakirliği tercih etmekteki bir diğer gerekçesi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sevgisini celbetmektir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Fakirlik, beni sevene vâdinin yukarisından aşağıya doğru akan selden daha sür'atli gelir.”* Hz.Peygamber 'Seni seviyorum' diyen birine de: *“O halde fakirlikten (korunmak) için bir kalkan hazırla!”* demiştir.¹⁰²

İnsanın ruhunda bulunan acelecilikten yararlanan şeytan, peşin olan dünya hayatını peşin olmayan âhiret hayatına tercih ettirir. Dünya hayatı insanın hemen önündedir. Bu yüzden onun geçici güzellikleri, şu anda görmediğimiz âhiret hayatının güzelliklerine tercih edilebilir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de *“Bunlar o çabucak geçen (dünyayı) severler. Önlerindeki o çetin günü bırakırlar.”*¹⁰³ buyrulmuştur. Gazâlî, insanın ancak dünyadan yüz çevirip, az ile yetinerek şeytanın çağrısına kulak asmayacağını, böylece dünyanın köleliğinden kurtulacağını söyler.¹⁰⁴

Bâzı mutasavvıflar ise fakrı, Allah'a ulaştıran tek yol olarak görmüşlerdir. Nitekim Müzeyyin'den nakledilen şu söz de bunu göstermektedir. *“Sâliki Allah'a vâsil kılan yolların sayısı gökteki yıldızlardan daha fazla idi. Şimdi bu yollardan sadece fakr yolu kaldı, zâten yolların en doğrusu da budur.”*¹⁰⁵ Seriyî es-Sakatî

⁹⁹ Gazâlî, a.g.e., IV, 376.

¹⁰⁰ Sühreverdî, a.g.e., s.70.

¹⁰¹ Sühreverdî, a.g.e., s.55.

¹⁰² Sülemî, a.g.e., s.42.

¹⁰³ Dehr, 76/27.

¹⁰⁴ Gazâlî, a.g.e., IV, 147-149.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s.363.

(ö.257/870) ise “*Cennete götüren kestirme bir yol biliyorum: Kimseden bir şey istememek, bir şey almamak, yanında verilmesi gereken hiç bir şey bırakmamak.*” demiştir.¹⁰⁶ Kulu Allah’a yaklaştıran en iyi vesile her hâlükarda O’na ihtiyaç duymak, bütün fiillerde sünnete dört elle sarılmak ve gıdayı helal yoldan temin etmektir.¹⁰⁷

Fakr, tasavvuf yolunun başlangıcında gerekli bir amaç sayılmıştır. Kuşeyrî bunu şöyle anlatır: “Seyrû sülûk yolunu tutmak isteyen mürid, bütün günah ve hataları için Allah’a tevbe ettikten sonra, dünyevî alâka, rabıta ve meşguliyetlerini ortadan kaldırmak için çalışır. Çünkü ferağ-ı kalp denilen, gönlün dünya arzu ve düşüncesinden hâlî olması tasavvuf yolunun temelidir. Mürid dünyevî bağlardan kopmak istediği zaman ilk önce mal ile ilgisini kesmelidir. Çünkü müridi haktan saptıran şey budur. Tasavvuf yolunda dünya ile ilgisi bulunan müridi, bu alâka nefsanîyete ve dünya hırsına sürükler.”¹⁰⁸ Sûfilere göre derviş, mal ve mülkten geçmedikçe onun dervişliği sağlam görülmemiştir. Çünkü servetten uzaklaşmadan dervişe makam ve itibar doğmaz.¹⁰⁹

Fakirlik, halk nezdinde bir yer edinmek, onların gözünde şerefli olabilmek için tercih edilmemelidir. Fakrın istenilen, arzu edilen derecesi fakra bile muhtaç olmamak yani Allah’tan gayrı ne varsa bunlardan müstağnî olmak ve fakrı gâye bilmemektir. Ancak Allah’tan başka bir şeyle meşgul olmamak için fakr istenir, yani bizâtihi fakr gâye olmamalıdır. Bunu gerçekleştiren kişi zengin olarak vefat eder.¹¹⁰

Sûfiler amaçsız olarak fakirliği seçmemişlerdir. Mal ve mülke sahip olmanın kendilerini meşgul edeceğini düşünmüşlerdir. Dünya meşgalesinden ve mâsivâdan uzak durmak için de bunlara sahip olunmamalıdır. Ayrıca sürekli kalp tasfiyesi ile meşgul olmak, marifet ilmini elde etmek, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in sevgisini kazanmak ve neticede Allah’a ulaştıran emin bir yol olduğu için fakir yaşamayı tercih etmişlerdir.

¹⁰⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s.202.

¹⁰⁷ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, terc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991, s.421.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.484.

¹⁰⁹ Serrâc, *a.g.e.*, s.196.

¹¹⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.363.

2.2.1. Tasavvuf'ta Fakr ve Gınâ Mukâyesesi

Fakirliğin mi yoksa gınânın mı üstün olduğu hususunda sûfiler arasında ihtilaf vardır. Yahya b. Muâz, Ebu'l- Havarî, Hâris Muhâsibî, İbn Atâ (ö.369/979), Hasan b. Şem'un, Fadlullah b. Mihenî gınânın fakrdan üstün olduğu kanaâtindedirler. Çünkü gınâ, Hakk Teâlâ'nın sıfatıdır, O'nun fakir olması mümkün değildir. Dostlukta, kul ile Allah arasında müşterek olan sıfat, mukaddes ve müteâl olan Allah için câiz olmayan bir sıfattan daha mükemmeldir. Yâni, zenginlik fakrdan daha üstündür.¹¹¹

Yukarıda zikredilen ve fakrdan üstün tutulan gınâda, servet, mal ve mülk sahibi olmak anlamına gelen zenginliğin kastedilmediği ifade edilir. Bu manâdaki gınâ, nimeti ele geçirmekten ibârettir. Arzu edilen gınâ ise mün'ime yâni nimeti verene nâil ve vâsıl olmaktır. Ebû Said Ebu'l-Hayr (ö.440/1049)'ın "*Fakr Allah ile ganî olmaktır.*" sözü de bunu ifade etmektedir ve Hakkı müşâhede ve temâşâ ile hâsil olan ebedî keşfin hakikî zenginlik olduğunu vurgulamaktadır.¹¹² Zenginliğin fakrdan üstün olduğunu söyleyenler zenginlikten, dünyevî amaçlara ulaşma mânâsındaki değil, Allah ile zenginliği kasdetmişlerdir. Yoksa dünyevî zenginliğin güzel bir hâl olduğunu söyleyenler yanılmıştır.¹¹³

Bu görüş karşısında Hucvirî, "*Gınâ, Hakka lâyük bir sıfattır. Bu ismi halk hak etmiş değildir. Fakr halka lâyük bir sıfattır. Mecâzî olarak ganî ve zengin ismini alanlar, hakikî manâda ganî olan Allah gibi değillerdir. Bizim gınâmız ve zenginliğimiz, mal, servet ve sebeplerin varlığıyla olmaktadır. Yâni onlara bağlıdır. Allah'ın gınâsının herhangi bir sebebi yoktur.*"¹¹⁴ diyerek iştirâkın mânada değil isimde olduğunu, çünkü manadaki iştirâkten benzerlik gerektiğini, Allah'ın sıfatlarının kadîm ve ezelfî, insanların sıfatlarının ise hâdis ve mahlûk olduğu için bu delilin bâtil olduğunu söyler.¹¹⁵

Gazâlî de Allah'ın her vasfıyla vasıflanmanın daha üstün olmayı gerektirmediğini belirtir. Meselâ, kibir Allah Teâlâ'nın bir vasfıdır. Buna göre

¹¹¹ Hucvirî, *a.g.e.*, s.101.

¹¹² Hucvirî, *a.g.e.*, s103.

¹¹³ Serrâc, *a.g.e.*, s.416.

¹¹⁴ Hucvirî, *a.g.e.*, s102.

¹¹⁵ Hucvirî, *a.g.e.*, s102.

mütekebbirler mütevâzilerden üstündür, denemez.¹¹⁶ Ancak, bir kişinin nazarında malın varlığı ile yokluğu eşit olursa, bu Allah Teâlâ'nın zenginliğine benzemesi bakımından o insanda bir fazilet olabilir. Yoksa, yalnız servetin bulunması ile zengin olmakta bir fazilet yoktur. Gazâlî Hz. Âişe'nin zenginliğini bunun bir örneği olarak sunar. Zira onun nazarında malın bulunması ile bulunmamasının bir olduğu nakledilmiştir.¹¹⁷

Serrâc, Hz. Peygamber'den nakledilen “*Zenginlik mal çokluğu değildir, gerçek zenginlik gönül ve kalb zenginliğidir.*”¹¹⁸ şeklindeki rivâyeti hatırlatarak gönül zenginliğine erişenlerin, her ne kadar dünya malı açısından zengin olmasalar da zengin denilenlerden daha zengin olduklarını ifade eder. Çünkü onların zenginlik ve istiğnâsı Allah ile dir.¹¹⁹

Gazâlî mal mülk sahibi olan zengin ile malı mülkü olmayan fakirin faziletlerinin, gönüllerinin mala meyilleri nisbetinde olduğunu söyler. Eğer fakir ve zenginine mala temâyülleri aynı nisbette ise, dereceleri de aynı nisbetedir. Ancak çoğu kez zengin mala meyli olmadığını zannederek aldanır. Mal sevgisinin kalbinin derinliklerine gömülmüş olduğundan haberi olmaz. Ne zaman ki serveti elinden gider, o zaman bunun farkına varır. Peygamberler ve veliler haricindeki bütün zenginlerin durumu budur. Mal sevgisini gönülden çıkarmak zor olduğu için, umum hakkında fakirliğin daha faydalı ve efdal olduğu düşünülmüştür.¹²⁰ Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm zenginlere daha fazla görev yüklemiştir. İslâm'ın temel şartlarından olan zekat ve hac yalnız zenginlere yönelik emirlerdir. Zekat vermek, hacca gitmek zengini fakirin üstüne çıkararak bir meziyet değil, onun fakire yardım etmesi için bir vesiledir. Çünkü Allah'ın haccımıza ya da verdiğimiz zekata ihtiyacı yoktur.¹²¹

Kuşeyrî, Ebû Ali Dekkâk (ö.405/1014)'a isnad ettiği, “Ulemâ fakirliğin mi, yoksa zenginliğin mi daha faziletli olduğunu tartışmışlardır. Bana göre efdal olan kişiye yetecek miktarda rızık verilmesi ve sonra bu hususta o kişinin korunmuş olması yâni harama düşmemesidir.” şeklindeki sözü naklederek esas olanın

¹¹⁶ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 374.

¹¹⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 378-379.

¹¹⁸ Tirmizî, *Zühd*, 27.

¹¹⁹ Serrâc, *a.g.e.*, s.166.

¹²⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 376.

¹²¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul, 1979, s.333.

zenginlikte de fakirlikte de helâl ve harama, şer'î emir ve yasaklara riayet ederek yaşamak olduğunu hatırlatmaktadır.¹²²

Görüldüğü üzere fakirliğin ve zenginliğin birbirlerine üstünlüğü hakkında, muhtelif tevilleri olan ve birbiriyle çelişkili görünen sözler vardır. Ancak önemli olan Gazâlî'nin de işaret ettiği üzere hedefe ulaştırması bakımından bunların değerlendirilmesidir. Böyle bakıldığında bizâtihi dünya, tehlikeli ya da kaçınılması gereken bir şey değildir. “*Dünyadan da nasibini unutma*”¹²³ âyet-i kerîmesi de bu gerçeğe işaret eder. Ancak Allah'a ulaşmaya engel olursa, dünyadan sakınılması gerekir. Nitekim Süleyman (a.s.), Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf gibi, zenginlikleri kendilerini Allah'a ulaşmalarından alıkoymayan, bilakis O'na daha da yaklaştıran peygamber ve sahâbîlerin hâlleri bunu ispat etmektedir. Bu açıdan bakıldığında fakirlik de kendi başına arzulanan bir şey değil, Allah'a ulaşmaya engel olan perde ve meşgaleleri kaldırdığı takdirde istenilen bir husustur. Zenginlik gibi fakirlik de insanı meşgul edici olabilir. Nitekim nice fakirlerin fakirlikleri kendilerini Allah ile ünsiyetten alıkoymuştur. Yâni dünyalığı olmayan fakirler onu elde edebilmek için kendilerini meşgul ederken, serveti olan da onu korumakla vaktini hebâ edebilir. Dolayısıyla fakirlik -veya zenginlik- bizâtihi bir amaç değil,¹²⁴ hedefe ulaştırması açısından değerlendirilecek araçtır. Fakirlik de zenginlik de insan için nimet olabilir. Önemli olan kalpte ağyârın bulunmamasıdır. Kalpte O'ndan başkası bulunmazsa, ne fakr gınâdan üstün, ne de gınâ fakrdan daha iyi olur.¹²⁵ Yahya b. Muâz'ın “Yarın kıyâmette ne fakr, ne de gınâ tartılacaktır, sadece sabır ile şükür tartılacak ve ‘fakra sabrediyordu, gınaya şükrediyordu’, denilecek.” sözü de bu gerçeği veciz bir şekilde ifâde etmektedir.¹²⁶ İbn Mesûd da “Yoksulluk olsun, zenginlik olsun bu iki hâlden hangisi ile bulunursam bulunayım aldırمام. Fakr hâlinde bulunursam, bunda sabır ve sabrın ecri vardır. Zenginlik hâlinde bulunursam, bunda şükür ve şükürün sevâbı vardır.” demiştir.¹²⁷ Nurfî (ö.295/907) de

---

¹²² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.362.

¹²³ Kasas, 28/77.

¹²⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.363; Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 375.

¹²⁵ Hucvirî, *a.g.e.*, s.105.

¹²⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.365; Attâr, *a.g.e.*, s.396.

¹²⁷ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s.174.

dünyada yaratılanların en şerefliilerini şöyle sıralamıştır: Zühd sahibi âlim, sûfî fakih, mütevâzî zengin, haline şükreden fakir, sünnete bağlı peygamber torunu.¹²⁸

2.2.3. Fakrın Çeşitleri

Sûfiler, fakirliği maddî (şeklî) fakirlik ve manevî (hakîki) fakirlik olarak ikiye ayırmıştır.¹²⁹

2.2.3.1. Maddî Fakr

Maddî fakirlik mal, mülk ve servetin olmamasıdır. Sûfiler her ne kadar manevî fakirlik üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlarsa da mal edinmeme ve biriktirmemeye de özen göstermişlerdir. Yamalı hırka giyme, az bir rızka kanaat etme vs. gibi hususlarda da göze çarptığı şekilde bunu zâhirden hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Hayatı idâme ettirebilmek için yeme içme nasıl gerekli ise setr-i avreti sağlayacak, sıcaktan ya da soğuktan koruyacak tarzda giyinmek de ihtiyaçtır. İnsan yeme içmede olduğu gibi giyim hususunda da aşırıya kaçabilir. Yemede içmede aşırıya kaçıp nefsin hevâ ve heveslerine dalınabileceği gibi giyinme konusunda da riyâyâ düşme tehlikesi vardır. Sûfiler her iki konuda helâllik ve temizliğin ehemmiyetini vurgulamışlardır. Zira bu hususlar ahlâkî temizliğin gerekleridir. Buna sahip olmak; nefsin tezkiyesine, tesviyesine,¹³⁰ tasfiyesine, hevâ ve hevesler karşısında tenâsüple hareket etmeye bağlıdır. Tenâsüp ise sûfinin yemesinin, içmesinin, giymesinin, sözlerinin, hâl ve hareketlerinin birbirini nakz etmemesidir.¹³¹ Sühreverdî, Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö.215/830)'den naklettiği şu sözlerle hâli ile kâli, içi ile dışı farklı olanları şöyle tenkid eder: “Onlardan biri üç dirhem kıymetinde bir aba giyer, fakat bunun altında gönlünde gizlediği şehvet beş dirhemlidir. İşte bu, tenâsübü reddetmektir. Elbisesi kaba kumaştan olanın yiyeceği de aynı şekilde olmalıdır. Yiyecek elbisesinin aynı kalitede olmaması kişide gizli bir arzunun varlığına delâlet ederek birtakım aykırılıkların mevcûdiyetini gösterir. Bu ya giyilen elbisenin halka hoş görünmek için olduğunu veya yiyecekte çok büyük

¹²⁸ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.300.

¹²⁹ Hucvirî, *a.g.e.*, s.100; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, III, 198.

¹³⁰ Bkz Hicr, 29/15.

¹³¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.437-438.

kötülüklerin varlığını ifade eder. Her iki durumda bir hastalıktır ve normale dönmek için tedâviye ihtiyaç vardır.”¹³²

Sufi ve derviş denilince belki de akla hemen geliveren sembollerden biri yamalı hırka giymektir. Sûfiler yamalı hırka giymeyi mürîdin riyâdan tevbe etmesinin bir remzi gibi algılamışlardır.¹³³ Sûfiler gönüllerini başka şeylerle meşgul etmemesi ve hafif olması sebebiyle bu elbiseyi tercih etmişlerdir. Hakk Teâlâ'ya karşı olan fakrdaki sadakat yamalı hırka giyerek gösterilmiştir. Hırka giyenler dünyadan haz almaktan ümitlerini keserler, kalplerini hayatın rahatından arındırmış olurlar.¹³⁴

Yeme-içme ve giyinmenin ötesinde yaşamak için insanın barınabilecek bir yere, kullanacağı birkaç eşyaya da ihtiyacı vardır. Sûfiler bu hususlarda da en az ve sâde olanı tercih etmişlerdir. Ya herhangi bir mescidin bir köşesinde kalmışlar, veya kendi evinde veya kirada bir evde oturuyorsa, bunun da kendilerine yetecek kadar olmasına, süsten ve şatafattan uzak olmasına dikkat etmişlerdir. Yine burada amaçları giyim husûsunda olduğu üzere sıcaktan, soğuktan, yağmurdan korunmaktır. Eşya hususuna gelince, sadece zarûrî olanlardan birer tane bulundurmışlardır.¹³⁵ Onlar malı ve makamı adetâ öldürücü zehire dönüştürülen bir madde gibi görmüşlerdir. Nitekim ilaç ya da gıda ancak belli miktarda alındığı takdirde yararlı olmakta, dozajı kaçırıldığında ya da yeterinden fazla alındığında zaman zaman hayatî tehlikelere yol açmaktadır. Ancak, az miktardaki mal din için gereklidir. Zira âhiret yolculuğunda mal, aile, mevki gibi hâricî nimetler, kişiyi menziline ulaştıracak ve maksadını kolaylaştıracak aletler gibidir.¹³⁶ Şehvet, arzu ve fazlalıkları bırakıp mal ve makamdan kendine yetecek kadarını buldurmak ve kalbini bunlara bağlamamak dünyayı sevmek anlamına gelmez.¹³⁷

Sûfiler yukarıda zikredilen hususlara riâyet ederken maksadları sırf dünyayı terketmek veya fakirliği tercih edip bunun karşılığında verilecek ebedî mükâfâta nâil olmak değildir. Onlar bunu sadece buldukları hâl ve makamın bir

¹³² Sühreverdî, *a.g.e.*, s.438.

¹³³ Makdîsî, *Safvetü't-Tasavvuf*, tah. Gâdetü'l-Mukaddim, Beyrut, 1995, s.94.

¹³⁴ Hucvirî, *a.g.e.*, s.130, 131,136.

¹³⁵ Gazâlî, *Kimyây-ı Saadet*, II, 677-680.

¹³⁶ Gazâlî, *İhyâu' Ulûmi'd-Din*, IV, 195.

¹³⁷ Gazâlî, *Kimyây-ı Saadet*, II, 677-680.

gereği olarak yerine getirirler. Fakirin, geçici hazzı bırakarak fakr ile yetinmesi, kendi irâde ve ihtiyârıyla gerçekleştirdiği bir tercihtir. Şahsî irâde ise sûfnin hâline tesir eden bir hastalıktır. Çünkü sûfi, eşya üzerinde şahsî irâdesiyle değil, ilâhî irâde ile kaimdir. Bunun için gerçek sûfi fakirlikte de zenginlikte de bir fazîlet görmez. Fazîleti, Hakk'ın kendisini muvaffak buyurarak yönlendirdiği ve bu sebeple kendisinin de o işte izn-i ilâhî bulunduğu inandığı şeylerde görür. Bazen Allah Teâlâ izn-i ilâhîsi ile kulunu fakra ters düşen bir zenginliğe sevkeder. Böyle olunca fakir, fazileti Allah'ın izniyle gelen bu zenginlikte görebilir.¹³⁸

2.2.3.2. Manevî Fakr

Fakrın, kalbî ve derûnî yönünü ifâde eden manevî fakr, sûfnin her hususta Allah'a muhtaç (iftikar ilâllah) olduğunun idrakinde olmasıdır. İlk müslüman zâhidler fakirliği yoksulluk mânâsında ele almışlar ve maddî anlam çerçevesini aşmadan sahip oldukları mal ve metâi terk etmeyi tarikatlerinin temeli saymışlardır. Hatta bu terki zühd hayatına girişin bir şartı telakkî etmişlerdir. Fakat üçüncü asırdan itibaren sûfiler fakirlik ve zenginlik kavramlarını felsefileştirmişler, bunlara dâir farklı ölçüler benimsemişlerdir. Bu dönemde, fakr ve bununla bağlantılı olarak da zenginlik, daha çok insan nefsiyle, sıfat ve arzularıyla, Allah ile ve O'nun kuluyla ilişkisiyle irtibatlı hâle gelmiştir. Buna göre gerçek fakir, Allah'a muhtaç olduğunun bilincine hakkıyla varan ve bunun gereklerini hayatında yerine getiren kâmil sûfi olarak görülmüştür.¹³⁹

Sûfilerin manevî fakirliğe dair düşüncelerinin kaynağı Kur'ân-ı Kerim'de *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtâcsınız. Allah ise zengin ve hamde lâyıktır."*¹⁴⁰ *"İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, sizler fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirerseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, sonra da onlar sizin benzerleriniz olmazlar."*¹⁴¹ âyetleridir. Bunlardan anlaşıldığına göre insanların hepsi fakirdir. Hiçbir şeye muhtaç olmayan, varlığını kendi başına devam ettirebilen yegâne varlık olan Allah ise hakîkî

¹³⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 67.

¹³⁹ Affi, a.g.e., s.233.

¹⁴⁰ Fâtır, 35/15.

¹⁴¹ Muhammed, 47/38.

zengindir. Çünkü insanlar ne kadar varlıklı olursa olsun, onun muhtaçlığı asla bitmez. Bunun farkında olmak, her an kendini Allah'a muhtaç hissetmek, dolayısıyla O'ndan başkasına muhtaç olmamak manevî fakirliktir. Böyle bir fakirliğin hakikatında, kulun sebeplerle değil Allah'la zengin olması, yâni istiğnâ billâh vardır. Fakir, uğruna fakirliği seçtiği zât müstesnâ her şeyden müstağnî kalmalıdır.¹⁴² Hakiki fakir, ne bu dünyada ne de âhirette fakirliğine karşılık mükâfat beklemez. Bu durumdaki kişiye göre sebeplerin, yâni mal ve servetin var oluşu ile yok oluşu eşittir. O mal ve sebepler var olunca zengin, sebepler olmayınca da her hangi bir sebebe muhtaç olmaz.¹⁴³ Böyle kişiye müstağnî denir. Sûfîler müstağnînin Allah Teâlâ'nın ismi olan ganîden ve mal mülk sahibi olmak anlamına gelen zenginlikten farklı bir anlam taşıdığını söylemişlerdir. Dünya malıyla zengin olan kişiler servetlerinin ellerinde kalmasına muhtaçtırlar. Bu açıdan yine fakir sayılır. Fakat müstağnî olan kişinin yanında malın eline geçmesi, elinde kalması veya elinden çıkması aynıdır. O bunların hiçbirine sevinmez ya da üzülmez. Ancak bu hâlinin devamında Allah'a muhtaçtır.¹⁴⁴ S ûfîler Allah Teâlâ'ya muhtaç olma ile Allah'la zengin olmayı, yani iftikar ilâllah ile istiğnâ billâh'ı birbirini tamamlayan iki hâl olarak görmüşlerdir. Bu konuda Cüneyd şöyle der: "Allah'a muhtaç olma, Allah ile zengin olmayı sağlar. Allah'a muhtaç olma hâli sağlam olunca, Allah ile zenginlik tam olur. Hangisi daha tam ve kâmilidir diye sorulmaz. Çünkü onlar birisi diğeriyle tamamlanan iki hâldir. İftikarı tam olanın ginâsı da tam olur."¹⁴⁵

Gerçek fakirler, kendi çıkarları için bu dünyada mal mülk edinme taraftarı olmamışlardır. Çünkü herhangi bir şeye sahip olmak demek, o şey tarafından sahip olunmak demektir. Dünya, mallarının bâzılarına sahip olanları köle durumuna getirir. Oysa gerçek fakirin hiçbir şeye sahip olmaması, dolayısıyla hiçbir şey tarafından da sahip olunmaması gerekir. Onun sadece Allah'a ihtiyâcı vardır.¹⁴⁶ Tasavvufun "Ne bir şeye mâlik olman, ne de bir şeyin sana mâlik olmasıdır."¹⁴⁷ şeklinde tarif edilmesi ve Yahya b. Muaz'a, fakr nedir? diye sorulunca verdiği

¹⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.362.

¹⁴³ Hucvîrî, *a.g.e.*, s.100; Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 354.

¹⁴⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 354.

¹⁴⁵ Serrâc, *a.g.e.*, s.223; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.360; Sühreverdî, *a.g.e.*, s.615.

¹⁴⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.67; Schimmel, *a.g.e.*, s.143; Öztürk, *Tasavvuf Giriş (Varlık ve İnsan)*, İstanbul, 1978, s.262.

¹⁴⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.368.

“Fakrın hakikatı, kulun Allah’tan başka bir şeyle müstağnî olmamasıdır. Fakrın tarifi ve şekli ise tüm sebepleri yok etmektir. Allah’tan başkasına özellikle sebeplere güvenmemektir.” şeklindeki cevap da bunu göstermektedir.¹⁴⁸

Hucvirî serveti, malı mülkü olmayanın fakir olmadığını söyler. Ona göre fakir dünyalık elde etme husûsunda istek ve arzusu olmayan kişidir. Böyle bir fakirin gönlü maddî maksatlardan korunmuştur. Onun üzerinde farzların tesiri hüküm sürer. Bu kişinin, sırrında ve bâtınında olan şeyler zâhirini meşgul etmediği gibi, zâhirinde bulunan şeylerde sırrını meşgul etmez.¹⁴⁹

Sûfîler, fakirliğin manevî yönünü vurgulayan, kendilerine göre çeşitli tanımlar yapmışlardır:

“Fakr, Allah’ın huzuruna inkisar hâlini arzedip zavallı biri olarak çıkmaktır.”¹⁵⁰ “Fakr, Allah ile ganî olmaktır. Bu sözden maksat, Hakkı müşahede ve temâşâ ile hasıl olan ebedî keşiftir.”¹⁵¹ “Hakikî zenginlik, mislin olan hiç kimseye muhtaç olmaman, hakikî fakr da misline muhtaç olmandır.”¹⁵² “Fakir Allah’tan başka her şeyden müstağnî olan ve Allah’a nazır olan kimsedir.”¹⁵³ “İftikar, demirin mıknaısına, zerrenin güneşin yörüngesine çekilmesi gibi, fitratın ihtiyarı bırakarak kudret alemine çekilmesidir.”¹⁵⁴

Sülemî’ye göre fakr, sözlerini fiillerini, sıfatlarını, zikirlerini, ibadet ve taatlerini kendine mal etmemektir. Sülemî, dini bir meta’ haline getirmenin aleyhindedir. İnsan ancak helal kazanç yoluyla yemelidir.

Manevî fakrda Hakk’a ihtiyârî bir yöneliş vardır. “Aziz ve Celil olan Allah olmadan kulun hiçbir şeyle müstağnî olmamasıdır.”¹⁵⁵ Hakikatı idrak eden, bütün varlıklardan yüz çevirir. Zâhirî ve bâtınî sebepleri terkederek, tüm varlıklarıyla Müsebbib’e yönelenler için fakr, fahr olur. Sûfîler fakr hâlini kaybettiklerinde ağlar,

¹⁴⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.360; Sühreverdî, *a.g.e.*, s.615.

¹⁴⁹ Hucvirî, *a.g.e.*, s.105-106.

¹⁵⁰ Attâr, *a.g.e.*, s.420.

¹⁵¹ Hucvirî, *a.g.e.*, s.103.

¹⁵² Attâr, *a.g.e.*, s.384.

¹⁵³ Attâr, *a.g.e.*, s.599.

¹⁵⁴ Bakî, *a.g.e.*, s.175.

¹⁵⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.363; Sühreverdî, *a.g.e.*, s.64.

bunu ellerine geçirdiklerinde sevinirler, onun neticeleri hâriç her şeyi hor ve hakir görürlerdi. Allah bu dereceyi ve bu mertebeyi fakirlere tahsis etmiştir.¹⁵⁶

Fakr Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği bir sır olarak görülmüştür. "Fakr, kulun nezdindeki Hakk'ın sırrıdır. Kul fakrı gizli tutarsa emin olur, açıklarsa fakr ismi ondan kalkar gider."¹⁵⁷ Bu yüzden sûfiler fakirliklerinin ellerinden gitmesinden korkmuşlardır.

Serrâc, sûfiyi Allah'a ulaştıran makamların dördüncüsü olarak fakrı zikretmiştir.¹⁵⁸ Konuyla ilgili olarak Ebû Hafs, "Kul devamlı olarak her hâlükârda Mevlâ'sına karşı fakr ve ihtiyaç hâlinde bulunur, bütün fiillerinde sıkı bir şekilde sünnete tâbi olur ve rızkını helal yoldan kazanmak isterse en güzel şekilde Rabbine tevessül etmiş olur." demiştir.¹⁵⁹

Anlaşıldığı kadarıyla çalışmamızın kapsadığı zaman dilimi içerisinde sûfiler manevî fakrı daha çok önemsemişler ve bunun üzerinde çokça durarak çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Bunlara göre fakr, sûfinin seyrü sülûkunda uğraması gereken bir makamdır. Allah Teâlâ'nın salih kullarına verdiği bir sırdır. Hakikî fakir hiçbir şeyi kendine mâl etmez. Her şeyin sahibinin Allah olduğunu bilir ve buna göre hareket eder. Ne kadar serveti, malı mülkü olsa da O'na muhtaç olduğunu, bu açıdan fakir olduğunu hatırlıdan çıkarmaz.

Sonraki dönemlerde sûfiler arasında fakr anlayışı fenâ ve kulluk anlayışıyla birlikte anılır olmuştur. Buna göre Allah Mevlâ, insan onun kuludur. Kulun sahip olduğu her şey mevlâsına aittir. Şu halde iyi bir kul mevlâsı karşısında hiçbir şeye sahip olmadığını, yani fakir olduğunu idrak eder, kendi varlığının gerçek sahibinin de mevlâsı olduğunun şuuruna varınca fenâ mertebesine ulaşır. Fakr bu nokta da tevhidin en yüksek derecesi olarak ortaya çıkmaktadır. "Fakr tamamlanınca geriye sadece Allah kalır."¹⁶⁰ sözüyle sûfiler bu durumu kasetmişlerdir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Hucvirî, *a.g.e.*, s.100.

¹⁵⁷ Attâr, *a.g.e.*, s.403.

¹⁵⁸ Serrâc, *a.g.e.*, s.47.

¹⁵⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.362.

¹⁶⁰ Kâşânî, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, tah. Muvaffak Fevzi el-Cebir, Dîmeşk, 1995, s.167.

¹⁶¹ Uludağ, "Fakr", *DİA*, XII, 133.

Eski kitaplarda müellif veya hattatın imzasını atarken isminin başına “el-fakir ilâ Rabbihi’l-Kadîr” diye bir sıfat eklemesi tasavvuftaki fakr anlayışının bir yansıması olarak görülmüştür.¹⁶²

2.2.4. Fakirlik Karşısındaki Olumsuz Tavırlar

Tasavvuf tarihte ve günümüzde zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Fakirlik de tasavvufun tenkid edilen meselelerindedir. Sûfilerin fakirlikle ilgili tavırları tartışıldığı ve tenkid edildiği gibi “Fakirlik mi yoksa zenginlik mi faziletlidir?” sorusuna cevap aramaları dahi hoş görülmemiştir. Meselâ İbn Hazm (ö.456/1064) el-Fasl’da fakirliğin mi yoksa zenginliğin mi faziletli olduğuna dair gerçekleşen tartışmanın yersiz olduğunu belirtir. Zira iyi amellerin üstünlüğü ya da karşılığı ancak cennette görülecektir ve bu da hâlin değil, ameli işleyenin üstünlüğünden kaynaklanır. Mücerred olarak bir hâlin fazileti ancak hakkında nass varsa söz konusudur ve bu iki hâlin birbirine üstünlüğü hakkında bir nass da bulunmamaktadır. O halde doğru soru “Zengin mi yoksa fakir mi üstündür? şeklinde olmalıdır. Bunun da cevabı “*Ancak yaptığınızın karşılığını görürsünüz.*”¹⁶³ ayetidir. Yâni zenginin ameli üstünse o halde zengin üstündür, yok fakirin ameli üstünse o halde fakir üstündür, amelleri eşitse faziletleri de eşittir. Zîra “*Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görecektir ve kim de zerre miktarı şer işlerse onun karşılığını görecektir.*”¹⁶⁴ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) fakirliğin de zenginliğin de belâsından Allah’a sığınmıştır. Allah Teâlâ fakirliğe karşı sabrı, zenginliğe karşı da şükrü farz kılmıştır. İster fakir ister zengin olsun, kim Allah’ın emrine itaat ederse o kişi üstündür. Buna fakir muhâcirlerin cennete zenginlerinden belli bir müddet önce gireceğine dair hadis ile itiraz edilir. Halbuki “*Seni şaşırmaş bulup doğru yola iletmedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi?*”¹⁶⁵ ayeti bunun doğru olmadığını göstermektedir.

Zenginlik, zengin kişi üstüne vâcib olan işleri yerine getirdiğinde, bir nimettir. Muhâcirlere gelince bunların içinde fakirler fazladır. Muhtemelen bu yüzden genele bakılarak muhacir fakirler denilmiş olabilir. Zengin ya da fakir bütün

¹⁶² Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul, 2001, s.35.

¹⁶³ Neml, 27/90.

¹⁶⁴ Zilzâl, 99/7-8.

¹⁶⁵ Duhâ, 93/ 7-8.

insanlar hakkında nass ve icma ile sâbit olan husus şudur ki, önemli olan kişinin amelidir. İyi bir iş yapmayan, hayırlı amel işlemeyen zengin gibi aynı durumdaki fakir de cennetle mükâfatlandırılmayacaktır.¹⁶⁶

Günümüzde de bâzıları tarafından müslümanların geri kalmalarının sorumluluğu tasavvufa yüklenmiş ve mutasavvıflar, insanlar arasında dünyâ düşmanlığını yaymakla suçlanmışlardır.¹⁶⁷ Bu i ddiâ s ahiplerine g öre s ûfler, â hîret hayatı karşısında dünya hayâtının geçici ve değersiz olduğunu bildiren, dünyanın mal ve mülkünü elde etmeyi amaç edinmekten nehyeden âyet ve hadisleri yanlış yorumlamışlar, bu nasslardan yola çıkarak İslâm'ın dünya hayatını mutlak olarak kötilediğini ve terkedilmesi gerektiğini sanmışlardır. Tasavvuf bu şekilde insanları hem anlayış bakımından hem de yaşayış bakımından pasifleştirmiş, sebeplere sarılıp çalışmaktan uzaklaştırmıştır. Bunun neticesi olarak tasavvuf ehli, dünyadan el-etek çekmiş ve hatta çalışmayıp tembelleşmişlerdir.¹⁶⁸

Diğer bir eleştiri de İslâm'ın, sûflerin fakirlik hakkındaki görüşlerini bilhassa reddettiği hususundadır. Buna göre İslâm fakirliğin nimet oluşunu benimsemez. Fakirliği medh eden ne Allah'ın kitabında bir âyet, ne de Resûlullah'tan nakledilen sahih bir hadis vardır. Zühd ve takvâyı öven hadisler hiçbir zaman fakirliğin övülmesi anlamına gelmez. Çünkü kelime mânâsıyla zühd bir şeyin mülkiyetini gerektirir. Gerçek zâhid, dünyalığa sahip olup, onu eline alıp kalbine sokmayan kimsedir.¹⁶⁹

Fakirlik çeşitli açılardan tehlikeli olarak değerlendirilmiştir. Çalışan, emek harcayan kişi fakir olur, bunun yanında tembel tembel oturan lüks içinde yüzen zengin olursa, bu durum fakir kişiyi rızıkların dağıtımındaki adâletten, kâinattaki ilâhî nizâmın hikmetinden şüpheye götürebilir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz "Fakirlik küfür olayazdı."¹⁷⁰ buyurmuştur. Ayrıca fakirlik, imâna, insanın ahlâkına,

¹⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut, 1975, V, 27; Ayrıca bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetavâ*, I-XXXVII, Riyad, 1381, XI,119-121.

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri Ahlâkı*, İstanbul, 1981, s.47-118.

¹⁶⁸ İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açılardan Tasavvuf ve İslam*, İstanbul, 1997, s.346-352.

¹⁶⁹ Yusuf Kardâvî, *Fukarâlık ve İslam*, çev. Avni İlhan, İzmir, 1976, s.12-21.

¹⁷⁰ İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut, 1967, VIII., 253.

düşüncesine, aile hayatına, toplumun huzur ve istikrârına zarar verir.¹⁷¹ İslam zenginliği Allah'a hamedilecek, şükredilecek bir nimet sayar. Fakirliği de bir problem, hatta kendisinden Allah'a sığınılacak bir musîbet olarak görür. Onu halledecek çeşitli çareler arar. Hz. Peygamber'in hadisleri, fakirliği kötü tesiri ferd ve topluma aynı anda bulaşan tehlikeli bir salgın olarak değerlendirir.¹⁷²

İbn Teymiye de ise âyet ve hadislerde, adaletin ön planda yer aldığı belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'de sağlık hastalığa, ikâmet etmek sefere üstün tutulmadığı gibi, zenginlik ve fakirliğin de biri diğerine üstün tutulmamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Haktan yana olup, **adaleti** sapasağlam ayakta tutun, Allah için şahitler olun. İsterse kendinizin veyâ ana babanızın ya da yakınlarınızın aleyhine olsun adaletten şaşmayın. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun.”*¹⁷³ Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve Hulefâ-i Raşidîn, müslümanlar arasında zengin fakir farkı gözetmeksizin adaletle muamele etmişlerdir. Nitekim zenginlerden bâzıları Peygamberimizden fakirleri meclisinden uzaklaştırmasını istemiş, Allah da bunu nehyetmiştir. Yine Peygamberimiz kendisinden doğru olmayan bir şeyi isteyen fakiri reddetmiştir. Zengin fakir herkes Efendimizin arkasında saf tutmuş, hep beraber mescitte oturmuşlardır.¹⁷⁴ Dolayısıyla fakirlik veyâ zenginlikten her hangi biri diğerinden önde veya üstün değildir.

Anlaşıldığı kadarıyla, sûfiler bu konuda yanlış anlaşılımlardır. Çünkü onlar da fakirliği veya zenginliği bizzat yermiş veya övmüş değillerdir. Bunlar ancak amaca ulaştıran birer vasıta olabilir. Fakirlik daha emin bir yol olduğu için tercih edilmiştir. Ayrıca hiçbir zaman toplumun veya devletin yoksulluğu istenmemiştir. Dolayısıyla müslüman toplumların geri kalmalarının nedenini sadece tasavvufa yüklemek haksızlık olur. Gınâsı din için olanların zenginliği yerilmemiş, aksine övülmüştür. Eğer zengin bir şeyi alırken hakkını vererek alır, kazanma sırasında iyilik ve takvâdan ayrılmaz, ticaretinde günah ve düşmanlıktan uzak olur, kalbini Allah Teâlâ'dan başka mala, mülke bağlamaz, malının yok olmasından ürkmez, malıyla böbürlenmez, zenginliği sırasında Allah'a muhtaç olduğunu unutmaz,

¹⁷¹ Kardâvî, *a.g.e.*, s.12-21.

¹⁷² Kardâvî, *a.g.e.*, s.10.

¹⁷³ Nisâ, 4/135.

¹⁷⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XI, 125-126.

kendini Allah'ın malının bir bekçisi gibi görürse, o kişinin zenginliği zararlı değil, faydalıdır. Bu, zenginliği dünya için değil, din için olmaktır.¹⁷⁵ Sâdece dünyalık bir amaçla zengin olmak, ya da zenginliğin kendisi iyi sayılmamıştır. Eğer zenginlik iyi amel ve hasletlerle beraber bulunursa güzel olur.¹⁷⁶ Zirâ İslam dünya ve ahiret hayatını dengede tutan bir dindir. İslam da önemli olan dünyadan uzak durmak değil, dünyanın kalpten uzak olmasıdır. Geçmiş peygamberlerden ve sahabelerden İsa, Yahya peygamber gibi, Ali b. Ebî Tâlib, Ebu Zerr Gıfârî, Musab b. Umeyr, Semân-ı Fârisî gibi fakir olanlar olduğu gibi, İbrahim, Eyyüb, Davud, Süleyman peygamber gibi, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Muaz, Ebu Eyyüb Ensârî gibi zengin olanlar da vardı.¹⁷⁷

2.2.5. Dilencilik Husûsunda Mutasavvıfların Tutumu

Dinimizde zaruret haline gelen bir durumda, insanlara hâlini açmak meşrû görülmüşse de, dilenmeyi kazanç vasıtası veya meslek hâline getirmek haram kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Kişiye ancak, çalışarak kazandığı şey helaldir.*”¹⁷⁸ buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de çalışıp kazanmanın dilenmekten daha iyi olduğunu belirtmiştir:

*“Kişinin iplerini alıp dağa gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması onun için insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır. İnsanlar istediğini verseler de vermeseler de.”*¹⁷⁹

Yine dilenmenin çirkin bir davranış olduğunu Efendimizin şu sözünden anlıyoruz: “*Sizden biri dilenmeye devam ettiği takdirde yüzünde bir parça et kalmamış halde Allah'a kavuşur.*”¹⁸⁰

Hz. Peygamber'in, kendisinden bir şeyler istemek için gelen bir kişiyi çalışmaya nasıl teşvik ettiğini şu rivâyette görüyoruz: “*Ensârdan bir zat gelip Resulullah (s.a.v.)'den bir şeyler istemişti. 'Evinde bir şeyler yok mu?' buyurdular.*

¹⁷⁵ Serrâc, *a.g.e.*, s.223-224; Ayrıca bkz. Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 460-461.

¹⁷⁶ Serrâc, *a.g.e.*, s.417.

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, XI, 124-125.

¹⁷⁸ Necm, 53/39.

¹⁷⁹ Buhârî, Zekat, 51.

¹⁸⁰ Buhârî, Zekat, 53.

Adam: ‘Bir çulumuz var. Bir kısmıyla örtünüp, öbür kısmını da yaygı olarak yere seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir kabımız var.’ Efendimiz onları kendisine getirmesini söyledi. Adam gidip getirdi. Peygamberimiz eşyaları iki dirheme sattı. Parayı adama verdi ve: Bunun biriyle ailene yiyecek al, biriyle de balta al, odun kes ve sat, buyurdular. Adam odun satarak on dirhem kazandı. Bunun bir kısmıyla giyecek, bir kısmıyla yiyecek aldı. Resulullah: ‘*Bak, bu senin için, kıyamet günü alınanda dilenme lekesiyle gelmeden daha hayırlıdır. Dilenmek sersefil, fakra düşmüş veya borca batmış, kana bulaşmış insanlar dışında kimseye câiz değildir.*’¹⁸¹

Bilindiği gibi tasavvufa zaman zaman yöneltilen önemli eleştirilerden biri fakr anlayışının insanı çalışıp kazanmaktan alıkoyup dilencilige, miskinliğe sevkettiğidir. Her konuda olduğu gibi bu hususu da kendi çıkarı için kullananlar, dini geçim kaynağı haline getirenler, dilenerek hayatını devam ettirenler olmuştur. Halbuki sûfilere, çok ihtiyacı olsa bile istemekten ve dilenmekten uzak durmaları tavsiye edilmiştir.¹⁸² Almaktan çok vermekten hoşlanmayan bir kimsenin fakrı sağlıklı görülmemiştir.¹⁸³ Sûfiler, Hakk Teâlâ’dan başkasından bir şey istemeyi, ondan yüz çevirip başkasına yönelmek olarak görmüşlerdir.¹⁸⁴ Serrâc’ın Luma’da Sehl b. Abdullah (ö.273/886)’tan naklettiği şu söz de bunu göstermektedir: “Sâdik fakirin kollayacağı üç edebi vardır: Muhtaç olunca istememek, verilince geri çevirmemek, ve alınca da aldığı başka zamana bekletmemek.”¹⁸⁵ Diğer yandan ihtiyaç sırasında nefsinin sebeplerden birine alıştıran sûfinin, nefsinin köleliğinden kurtulamayacağı ve onu sabra alıştıramayacağı; zarûretsiz olarak isteyen kimsenin, müttakîler yolundan uzaklaşacağı hususu da hatırlatılır.¹⁸⁶

Kur’ân-ı Kerim’de ‘*İnsanlardan ısrarla istemezler.*’¹⁸⁷ buyrulmuştur. Sülemî’ye göre burada kastedilen hakiki fakirlerdir. Böyle kişiler buldukları hâlden son derece memnun oldukları için hiç kimseden bir şey istemezler. Her şeyin sâhibi olan Allah’tan dahi bir şey istemeye dilleri varmaz. Onlar fakirliğin, onu gizleyebilen, hoş karşılayan, onunla halka karşı böbürlenmeyenlere Allah’ın verdiği

¹⁸¹ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, I-XX, İstanbul, ts., XIII, 415.

¹⁸² Sülemî, *a.g.e.*, s.66; Mekkî, *a.g.e.*, IV, 154.

¹⁸³ Attâr, *a.g.e.*, s.421.

¹⁸⁴ Hucvirî, *a.g.e.*, s.507.

¹⁸⁵ Serrâc, *a.g.e.*, s.180.

¹⁸⁶ Sülemî, *a.g.e.*, s.66; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.488; Serrâc, *a.g.e.*, s.182.

¹⁸⁷ Bakara, 2/273.

bir sır olduğunu bilirler. Halka fakirliğini gösterip onunla insanları zor durumda bırakan kişi fakirler sınıfından çıkıp yoksullar sınıfına girmiş olur.¹⁸⁸

Dilenen kişi, başkasından bir şeyler istemekle fakirliğini izhar etmiş, Allah Teâlâ'dan şikâyet etmiş olur. Dilenerek kendisini hakir duruma düşürür. Halbuki mü'min olan kendini Allah'tan başkasına karşı küçük düşüremez. Ayrıca bir şey istemek istenilen kişiyi de zor durumda bırakabilir. Mesalâ kişi bir şey vermediği takdirde ayıplanacağını düşünerek, isteyen kişiye istediğini verir. Fakat bu durumda kalpten vermemiş, yani bir bakıma riyâkârlığa düşmüş olabilir.

Gazâlî zarûret veya mühim bir ihtiyaç olmaksızın dilenmenin haram olduğunu söyler. Süslenmek, iyi yemek veya iyi elbiseler almak için dilenmek katiyen câiz değildir. Dilenmek ancak âciz olup, hiçbir şeyi bulunmayan ve çalışamayan, bir işle uğraşırsa ilim öğrenmekten geri kalacak olan kimseler için câizdir. İbadetle meşgul olmak için dilenilmez. Bilakis çalışmak gerekir.¹⁸⁹ Nitekim tasavvuf büyüklerinin meslek sahibi olduklarına dair rivâyetler vardır. Onlar ibadetlerden geri kalmadan çalışıp günlük nafakasını temin etmişlerdir.¹⁹⁰ Konuyla ilgili olarak Gazâlî, İbrahim b. Edhem'in boynunda bir hurma torbasıyla dolaşıp nafakasını temin ettiğini nakleder.¹⁹¹

Görüldüğü gibi sûflerin çalışmayıp dilenerek geçindiklerini söyleyip genelleme yapmak çok da fazla hakikati ifade etmemektedir. Belki Sülemî'nin "Zamanın fakirlerinde fakirlikle övünme, böbürlenme, halka saldırma, zenginlik vadisinde olanların kibir ve zorbalığını geride bırakır bir düzeye varınca"¹⁹² sözlerinde yansıttığı gibi zaman zaman olumsuz tavırlara rastlanılsa da bunlar zaten tasavvuf erbâbınca da hoş görülmemiştir. Bu bakımdan bâzı kişilerin sebep olduğu olumsuzlukları külliyen bütün tasavvuf ehli ne karşı bir eleştiri olarak yöneltmek pek de hakkaniyete sığmasa gerektir. Gerçek tasavvufî anlayışta esas olan dilenmek, çalışmamak vs. tutumlar hoş görülmemiştir. Yukarıda da zikredildiği üzere çalışan

¹⁸⁸ Sülemî, *a.g.e.*, s.143.

¹⁸⁹ Gazâlî, *Kimyây-ı Saâdet*, II, 668.

¹⁹⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, I, 259.

¹⁹¹ Gazâlî, *a.g.e.*, I, 234.

¹⁹² Bkz. 194 nolu dipnot.

meslek sahibi olan pek çok ehl-i tasavvuf vardır. Serî Sakatî tüccardandır. Cüneyd Bağdâdî ise hazzâz yani kumaşçı/ipekçi diye anılırdı.¹⁹³

2.2.6. Sûfilerin Fakirlikle İlgili Âdâbı

Sûfiler her meselede olduğu gibi bu konuda da adâbın önemini vurgulamışlardır. Âdâbsız fakirlik hedefe ulaştırmayacağı gibi, istenmeyen sonuçlara da yol açabilir. Kaynaklarda fakirliğin âdâbıyla ilgili açıklamalar yer alır. Hatta Sülemî bu konuya hasrettiği bir risâle dahi kaleme almıştır.¹⁹⁴

Mutasavvıfların bu konuyla ilgili olarak üzerinde durdukları şu hususlar dikkat çekmektedir: Fakr kulluk sıfatlarındandır. Kullukta da övünme ve böbürlenme olmaz.¹⁹⁵ O halde sûfi fakirliğin adâbına uymalı, sınırlarına dikkat etmeli, zâhiren ve bâtinen fakirliğin hükümlerini korumalı, acizliğini bilmelidir. Sûfi her hâlinde bu kulluk ve itaat şuurunda olmalıdır. Hâllerinin giyimlerine uygun olmasına dikkat etmeli, zâhirî şekilcilikten uzak durmalıdır. Şayet yamalı vs. gibi fakrı gösterecek tarzda giyindiyse tasavvuf ahlâkına aykırı davranışlar sergilemekten uzak durmaya gayret etmelidir. Yamalı hırkayı makam ve itibar elde etme, halka güzel görünme amacıyla giymemelidir.¹⁹⁶ Fakir dünyaya aldırmmamalı, kendisine hizmet eden kişiden dünya malını esirgememelidir. Nefsini aza kanaat etmeye alıştırmalı, hâlinden şikâyet etmemelidir.¹⁹⁷ Dünyayı ve kendini beğenmekten kaçınmalıdır.¹⁹⁸ Fakir, zenginlikten zenginliğini yitirmesinden korktuğundan daha çok, fakirliğinin üstüne titremeli, onu yitirmekten korkmalıdır.¹⁹⁹ Elindeki mal ve mülkü

¹⁹³ Bkz. Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Mısır, 1969, s.155.

¹⁹⁴ Sülemî, *Beyânu Zeleli'l-Fukarâ ve Mevâcibu Âdâbihim/Fakirlerin Hataları ve Gerekli Davranışları, Tasavvuf'un Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risâleleri*, (nşr. Süleyman Ateş), s.142-156. Sülemî bu risâleyi yazma sebebi olarak şunları söylemektedir: "Zamanın fakirlerinde fakirlikle övünme, böbürlenme, halka saldırma, zenginlik vadisinde olanların kibir ve zorbalığını geride bırakır bir düzeye varınca tasavvuf ahlakı üzerine titreyen şeyhlerimizden biri, bu adamların, tasavvuf şeyhlerinin ahlakına aykırı olarak çıkardıkları bu uydurma şekillere canı sıkılıp, benden fakirlik yolunu, usûlünü ve ahlakını bildirecek; hangi noktalarda doğru yoldan saptıklarını, nerelerde bâtili gerçek, yanlış doğru sandıklarını belirtecek bir kitap yazmamı istedi. Ben de okuyanın hak yolu bulabileceği hakikati olmayan şekilciliğin nasıl olduğunu belirtecek özet birkaç fasıl derleme hususunda Allah'a istihare ettim. Bu hususta Allah'tan yardım istedim. O yücedir ve en güzel yardımcıdır."

¹⁹⁵ Sülemî, *a.g.e.*, s.142.

¹⁹⁶ Hucvirî, *a.g.e.*, s.126.

¹⁹⁷ Sülemî, *a.g.e.*, s.43-52.

¹⁹⁸ Sülemî, *a.g.e.*, s.58.

¹⁹⁹ Sülemî, *a.g.e.*, 110.

kendisine ait görmemeli, kendisine verilen malda ve onun tasarrufunda, kendi elini arkadaşının eli gibi hissetmelidir.²⁰⁰

Dünya nimetinin azına kanaat etmek, asgarî olan yani olmazsa olmaz ölçüsündeki bir azıkla yetinmek, zarûrî olan giyim kuşam, yiyecek ve istirahat imkânını sağlayacak bir şeyle iktifâ etmek, irâdî olarak fakirliği zenginliğe tercih etmek, aza koşup çoktan kaçmak, açlığı tokluğa tercih etmek, üstünlüğe ve büyüklüğe rağbet etmemek, ihtiyaç anında bile başkalarını kendine tercih etmek, dünyaya dalanlara rağbet etmemek, her şeyden kesilip Allah'a yönelmek, onun kazasına rızâ, belâsına sabır göstermek, zikir ve ibadetle meşgul olmak fakirliğin âdâbındandır.²⁰¹

Fakir tok gözlü olmalı, yokluğu belli etmemeli, fakirlikten şikayette bulunmamalıdır. Zengine zenginliğinden dolayı tevâzu göstermeyip, ona karşı vakarını korumalıdır, zenginliğinden dolayı onu yüceltmemelidir. Zenginlerin arasına katılmamalıdır. Çünkü onların arasına katılmak, tama'ın başlangıcıdır. Ayrıca zenginlerin kendisine yardım edeceğini düşünerek haksızlık karşısında susmamalı, doğruyu söylemekten geri durmamalıdır.²⁰² Fakir, verdiği bağıştan dolayı hiçbir zengini aklamamalı, vermediği için de kınayıp yargılamamalıdır.²⁰³

Fakir, başkalarıyla uğraşmayıp kendi nefsiyle meşgul olmalı, onu büyük görmemeli ve böbürlenmemelidir. Muâmele, makam veya hâl bakımından daima daha ileri gitmesini nefsinden istemeli ve bulunduğu durumda nefsinden râzı olmamalıdır. Zira hal bakımından nefsinde bir ilerleme olmazsa, o kişi gerileme içinde demektir.²⁰⁴

Fakir adâbı gereği, arkadaşlarının özürlerini kabul eder. Kimsenin ayıbyıla uğraşmaz. Şer'i aşmayan şeylerde kimseyi ayıplamaz. Şeriatin emirlerine riâyet eder. Nafileleri zayi etmez, sünnetler ihmal etmez. Fakirleri azarlamaz, zenginlere dünya için boyun eğmez. Vaktini Kur'ân tilaveti ve zikrullah ile geçirir. Meşâyihden edep öğrenir. İnsanların rahatı için nefsinin sıkıntıya atar. Ashâbının dertlerine

²⁰⁰ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.546.

²⁰¹ Serrâc, *a.g.e.*, s.14-15; Ayrıca bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s.106.

²⁰² Mekkî, *a.g.e.* IV, 157; Gazâlî, *İhyâu' Ulûmi'd-Din*, IV, 380-381.

²⁰³ Mekkî, *a.g.e.* IV, 156.

²⁰⁴ Sülemî, *a.g.e.*, s.150.

katlanır, onlara emretmez. Malâyaniyi terk eder, kendine düşeni yapar. Dostlara olduğu kadar yabancıya da güzel davranır.²⁰⁵

Sâdık fakir, fakirliğini koruması, insanlara şefkat edip onlar için dua etmesi ve kendisini onlar gibi imtihan etmediğinden ötürü Allah'ın kendisine olan nimetlerini bilmesi ve o nimetlere şükretmesi ile belli olur. Fakir için en güzel şey, Resûlullah (s.a.v.)'e uyarak şariat sınırında halk ile iyi geçinmek ve hakikatte de Hak'la beraber olmaktır.²⁰⁶

Sûfiyenin ahlâkından biri de çoluk çocuğu dara düşürmeden bolca dağıtmak ve mal biriktirmemektir. Fakir, bu hâlinin sıhhatli olması için almaktan çok vermeyi arzu etmelidir.²⁰⁷ Sûfi, Hakk'ın hazinelerini bir deniz, kendini de o denizin kenarında oturan biri olarak görür. Çünkü deniz kıyısında oturan her zaman suyun yakınında olduğu için suyu saklayıp biriktirmeye ihtiyaç duymaz. Sûfinin saklayacağı bütün şeyler, tevekküllerinin sağlamlığından ve Rab'lerine olan güvenlerinden dolayı Allah'ın hazinelerinden olanlardır. Dünya, sûfi için gurbet mekanıdır. Orada malı biriktirme ve çoğaltma düşünülmez.²⁰⁸

Sûfi yalnız Allah'a bağlanmaktan şeref duymalıdır. Zira Allah'a bağlanan kul her şeyin Allah'a muhtaç olduğunu, zengin ve yüce olanın sadece O olduğunu bilir. Allah Teâlâ'dan başkasıyla gururlanan ebediyen zelil olacaktır.²⁰⁹

Fakirliği kendilerine şiar edinen sûfiler, dünyadan uzak durdukları gibi, ona buğz etmekten de uzak durmuşlardır. Çünkü dünyayı sevip onunla meşgul olan gibi, dünyaya buğzeden kişi de Allah'tan uzaktır. Gazâlî bunu şöyle açıklar: Dünyayı seven ile dünyaya buğzeden, hac yolunda bir konak yerinde karşılaşan ve binitlerinin bakımı ile meşgul olan, fakat birisi Kâbe'ye yönelen, diğeri de aksi istikamete gidecek olan iki adam gibidirler. Bunlar amaçları farklı olsa bile, o andaki durumlarına göre eşittirler. Çünkü ikisi de Kâbe'den başka bir işle meşguldürler. Bu

²⁰⁵ Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s.187.

²⁰⁶ Sülemî, *a.g.e.*, s.151.

²⁰⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.364.

²⁰⁸ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.326.

²⁰⁹ Sülemî, *a.g.e.*, s.72.

yüzden dünyaya buğzetmenin bizâtihi amaç olduğu düşünülmemelidir. Gâyenin Allah'a vuslat olduğu unutulmamalıdır.²¹⁰

Sûfiler arasında, ihtiyacı olsa bile, dilenmenin hoş karşılanmadığını yukarıda belirttik. Ancak, fakir istemeye mecbur olursa, istemenin de âdâbı vardır. Sûfi isterken arada halkı görmemeli, verenin doğrudan Hakk olduğunu düşünmelidir.²¹¹ Malının helal olduğunu bildiği kişilerden başkasına sırrını ve ihtiyâcını açıklamamalı, aldığı şeyleri zînet ve ululuk vesilesi yapmamalı, onu kendi mülkü hâline getirmemeli, vaktin hükmüne ve gereğine göre almalıdır.²¹² Hucvirî, bâzı şeyhlerin şu üç durumda istemeyi câiz gördüklerini belirtir: 1- Gönlün huzuru ve kalbi maddî düşüncelerden tahliye etmek için istekte bulunulabilir. Sûfiler karınlarını doyuracak ekmeği düşünmektense gidip onu isteyip, sonra da kalb huzuruyla ibadet etmeyi tercih ederler. 2- Sûfiler, nefis riyâzeti ve temrini için dilenir ve istekte bulunurlar. Maksatları, dilenme zilletine tahammül etmek, gönüllerini sıkıntıya ve eziyete sokmak, kibirlenmemektir. Nefse çok ağır geldiği için bu yol tercih edilmektedir. 3- Sûfiler Hakk'ın hürmeti için halktan istekte bulunmuşlardır. Onlar dünyadaki mal ve mülkün hepsinin O'nun olduğunu bilirler. Halk nasipleri olan hususlarda ve paylarına düşen mallarda O'nun vekilleridir. Onun için müvekkilden istemek yerine vekilden istemişler, vekil ile konuşarak hâllerini O'na arz etmişlerdir. Kulun ihtiyâcını vekile arz etmesi "Rabbim! Sen o kadar yücesin ki, ihtiyâcımı sana arz etmeye cesâret edemiyorum, yeryüzündeki vekillerin olan insanlara arz etmekle yetiniyorum." mânâsına gelir. Sûfilerin ağıyardan istek ve dilekte bulunmaları huzur hâlinin alâmetidir, Hakk'a teveccüh etmektir. Gaybet hâli değildir, Hak'tan yüz çevirmek mânâsına gelmez.²¹³

Eğer fakire bir ikramda bulunulursa, o, verilen malın ne maksatla verildiğine bakmalı ve kendisinin niçin bunu aldığını düşünmelidir. Verilen malın her türlü şüpheden uzak ve helâl olmasına dikkat etmelidir. Şayet şüphe varsa almamalıdır. Veren kişi gönül almak, sevgi temin etmek için hediye olarak veriyorsa, bunu almada bir sakınca yoktur. Çünkü hediyeyi kabul etmek Hz.

²¹⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 355.

²¹¹ Hucvirî, *a.g.e.*, s.507; Sühreverdî, *a.g.e.*, s.205.

²¹² Hucvirî, *a.g.e.*, s.507, 509.

²¹³ Hucvirî, *a.g.e.*, s.509; Serrâc, *a.g.e.*, s.197.

Peygamberin sünnetidir. Ancak minnet altında kalıncaksa bu hediye alınmamalıdır. Eğer mal, zekat veya sadaka olarak veriliyorsa fakir bunu hak edip etmediğinin hesabını yapmalıdır. Verilen mal, gösteriş, şöhret, riyâ maksadıyla veriliyorsa bunu kabul etmemek en doğrusudur. Zira böyle olduğunu bile bile bu nesne alınırsa verenin kötü niyetine hizmet edilmiş olunur. Fakir kendisine verileni alırken, önce bu verilene zarûrî ihtiyâcının olup olmadığını düşünmeli, gerçekten ihtiyâcı varsa almalıdır. Kişinin kendisine gönderilen şey ihtiyâcından fazla ise, ihtiyâcı kadarını almalı, kalanını ya iâde etmeli ya da başka bir fakire vermelidir.²¹⁴

Sûfilerden bir gurup kendi âdâp anlayışları gereği, Allah Teâlâ mubah kıldığı halde zekât malı yememiş, istememiş ve verildiğinde de almamıştır. Onlar zekât almayı terkederken, fakirleri kendilerine tercih etmiş, zayıf ve ihtiyaç sahibi olanları sıkıntıya sokmak istememişlerdir.²¹⁵

Âdâbla ilgili olarak anlatılanların hepsi fakirliğin hakikati değil, şeklidir. Fakirliğin hakikatine ulaşmak güçtür. Çünkü o, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ve onun ümmetinden seçkinlerin ve salih kişilerin hâlidir. Şeklen onların hâline giren, fakrın zâhirî edebini yerine getirmesini nefsinden isteyen kişiyi, Allah fakirliğin hakikatına ulaştırır.²¹⁶ Fakirliğin usûl ve âdâbına riâyet etmeden hiç kimse fakirliğin hakikatına ulaşamaz. Fakirliğe, usûlüne göre girmek de, ruhundan bütün ilgileri kesip atmak ve dış davranışlarında ilme sarılmaktır. Fakirliğin makam edebi ise; gönül huzuru, vakar, tevâzu, başkalarını kendine tercih, dünya arzularını atmak, nefsin alıştığı şeylerden kaçmak, nefsi küçük, halkı büyük görmek, kimsenin yardımına tenezzül etmeyip yüce Allâh'ın garantisine dayanmak, O'na güvenmektir.²¹⁷

Burada şunu belirtmeliyiz ki, “âdâb” risâlelerinde “fakr” ve “fakir” geniş çapta dervişlik, sûfilik ve sûfi anlamlarında kullanılmaktadır.

²¹⁴ Serrâc, *a.g.e.*, s.165; Gazâli, *a.g.e.*, IV, 381-384.

²¹⁵ Serrâc, *a.g.e.*, s.164.

²¹⁶ Sülemî, *a.g.e.*, s.156.

²¹⁷ Sülemî, *a.g.e.*, s.144.

2.2.7. Fakrla İlişkili Diğer Kavramlar

2.2.7.1. Zühd

Fakra en yakın olan kavram şüphesiz ki zühddür. Ortak yönleri olmakla beraber ikisi farklı kavramlardır. Zühd lügatte terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyı terk, âhîret rahatı için dünyadaki rahatı bırakmak, elde olmayan şeylerden kalbi de boşaltmak mânâlarına gelir.²¹⁸ Tasavvufta ise, dünyada bulunan şeylerden nefsin, hazlarını yâni, mal, makam sevgisi, insanlar arasında iyi bir mevki arzusu, övülme ve medihten zevk almayı terk etmesidir.²¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de zühd, bütün türevleriyle sâdece bir yerde geçer. Hz. Yusuf'u başkalarına satan kervan sahipleri olayı anlatılırken bu ifâde kullanılmakta ve şöyle buyrulmaktadır: “*Onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar, onlar zâten ona karşı isteksizdiler.*”²²⁰ Ancak, geçici şeylere ve dünyanın malına mülküne önem vermemek, âhîreti dünyaya tercih etmekle ilgili pek çok âyet vardır.²²¹ Şu âyetleri örnek olarak gösterebiliriz:

“(Başınıza gelecek olayları önceden bir kitaba yazdık ki) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve (Allah'ın) size verdiğiyle sevinip şırmarmayasınız. Çünkü Allah kendini beğenip övünenleri sevmez.”²²² Kuşeyrî, bu âyete zühdün kaynağı der. Şu halde zâhid, elinde mevcut olan dünyâlığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimsedir.²²³

“*Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının geçici nimetleridir. Asıl varılacak güzel yer Allah katındadır.*”²²⁴

²¹⁸ Cürçânî, a.g.e., s.130.

²¹⁹ Sühreverdi, a.g.e., s.609.

²²⁰ Yusuf, 12/20.

²²¹ Ankebût,29/64; Müzzemmil, 73/18; Kehf, 18/46; Münâfikûn, 62/9; Âl-i İmrân, 3/185; Kasas, 28/60; Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26; Ankebût, 29/64;

²²² Hadîd, 57/23.

²²³ Kuşeyrî, a.g.e., s.209.

²²⁴ Âl-i İmrân, 3/14.

“Bilin ki dünya hayatı oyun ve eğlenceden, süsten aranızda övünme ve böbürlenme aracı olmaktan, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibârettir. Oysa dünya hayatı bir yağmura benzer ki, bitirdiği nebatlar çiftçilerin hoşuna gider, sonra kuruyuverir, bakarsın sararıp solmuş, un ufak olmuş, dağılıp gitmiştir...Dünya hayatı ancak bir aldanış metâından ibârettir.”²²⁵

“Ey kavmim, bu dünya hayatı (kısa) bir geçinmedir. Âhiret ise ebedî olarak durulacak yerdir.”²²⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve ashâbının yaşayışı oldukça zâhidâne idi. Hz. Muhammed daha peygamberlikten önce başlayan riyâzat ve tefekkür hayatını ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.²²⁷ Onun alçak gönüllülüğü, kıt kanaat yiyip içmesi, cömertliği, fakirliği zenginlikten çok sevdiği, dünya malına tamah etmeyip, hırsıla onu biriktirmediğine dair rivâyetler hadis kitaplarında yer almaktadır.²²⁸ O her zaman bulamadığı için değil, dünyevî şeylere değer vermediği için zâhidâne yaşayışı tercih ediyordu. Dünya hayatının önemsiz olduğunu göstermesi bakımından şu hadisler örnek olarak verilebilir:

“Dünyada ya bir garip veyâ bir yolcu gibi ol. Kendini kabirde olanlardan say.”²²⁹

“Allah indinde dünyanın sinek kanadı kadar değeri olsaydı hiçbir kâfire bir içimlik su vermezdi.”²³⁰

“Bir koyun sürüsünün üzerine salıverilen iki aç kurdun o koyuna zararı, kişinin mal ve şeref hırsının dinine olan zararından daha ağır değildir.”²³¹

“Zenginlik, mal ve metain çokluğundan değildir, fakat zenginlik gönül zenginliğidir.”²³²

---

²²⁵ Hadîd, 57/20.

²²⁶ Mü'min, 40/39.

²²⁷ Demirci, *Zâhidlik Nedir? Dünyâ Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur?*, DEÜİFD, İzmir, 1987, IV, 109.

²²⁸ Hadis kitaplarının zühd, rikâk, birr, tevbe gibi bölümlerinde zühdle ilgili pek çok hadis vardır.

²²⁹ Buhârî, Rikâk, 3.

²³⁰ Tirmizî, Zühd, 11.

²³¹ Tirmizî, Zühd, 30.

²³² Tirmizî, Zühd, 27.

Mutasavvıflar, zühdü yüce bir makam olarak kabul etmişlerdir. Dünyadan zühd etmek her türlü hayır ve tâatin başıdır, hoş hâllerin ve güzel mertebelerin temelidir. Zühdü sağlam olmayanın ondan sonraki durumu da pek sağlıklı görülmez.²³³ Zühd, dünyayı terk etmek, onu küçük görmek, sonra da kimin eline geçerse geçsin aldırmmamaktır. Sebep fikrini kalpten çıkarmayan, kalbini maddenin tesirinden temizlemeyen, mal ve mülkten uzak durmayan zühdün hakikatına ulaşamaz.²³⁴ Sûfiye, zühdü husûsunda en çok yardımcı olan kasr-ı emel sahibi olmasıdır.²³⁵ Hakîkî zâhid, kendisine dünyalık teveccüh ettiğinde, bunu kullanmakta hiçbir zorluk çekmediği, peşin bir gâye düşünmediği halde sadece o mal ile ünsiyet edip onu sevmekten, Allah'tan ve Allah sevgisinden uzaklaşmaktan korktuğu için, âhiret mükâfâtını umarak onu terk edendir.²³⁶

Zâhidliğin asıl amacı, malın varlığının ve yokluğunun eşit olmasıdır. Onun varlığına sevinmemek, yokluğuna üzülmemek hiç biri ile ilgilenmeyip kıymet vermemektir. Eğer mal, mülkün varlığına üzülünür ve yokluğu tercih edilirse, bu hâl rızâ, kanaat ve hırs derecelerine nisbetle kemal, istiğnâya nisbetle noksanlıktır.²³⁷

Kuşeyrî, Risâle'sinde zühd husûsunda insanların ihtilâfa düştüklerini ifâde eder. Bir kısmına göre zühd haram olan şeylerden uzaklaşmaktan ibârettir. Zîrâ helâl, Hakk'ın mübah kıldığı bir nimettir ve şükrünü ifâ ettiği nimetten faydalanmak, insanı zühd yolundan uzaklaştırmaz. Diğer bir kısmına göre haramda zühd vâcib, helâlde ise bir fazilet sayılır. İnsan, Hakk'ın kendisine bahşettiği nimete şükrederek mâlik olduğu serveti, yine Hak yolunda tasadduk etmelidir. Zîrâ Allah Teâlâ'nın: *"Dünyanın faydası pek azdır. Âhiret ise, sakınanlar için elbette hayırlıdır."*²³⁸ buyruğunun gereği budur. Bâzılarına göre ise gerçek zâhid Hak yolunda harcayan, sıkıntı zamanında hâinden şikâyetçi olmayan, şeriatin yasak ettiğine uzanmayı terkeden kimsedir.²³⁹ Sülemî de asıl zühdün helâlde olduğunu belirtmiştir. Çünkü haram ve şüpheli şeylere zühd farzdır, helâl şeylere zühd ise fazilettir. Zühd dünya malından bir şey gelirse ona sevinmemek, elden giderse ona da üzülmemek, karşılık

²³³ Serrâc, *a.g.e.*, s.45.

²³⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.209-210.

²³⁵ Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, (tah. Abdülfettah Ebu Gudde), Halep, 1384, s.85.

²³⁶ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 403.

²³⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 355.

²³⁸ Nisâ, 4/77.

²³⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.208.

gözetmekten vazgeçmektir. Zühhdün hakikati, kulun Allah'tan başka her şeyden zühd etmesi, onlara iltifat etmemesidir.²⁴⁰

Cüneyd'e zühdden sorulduğunda "Zühd, elde malın, kalpte mal sahibi olma arzusunun bulunmamasıdır." demiştir.²⁴¹ Seriyi es-Sakatî'ye göre ise zühd; dünyada bulunan şeylerden nefsin hazlarını, yâni mal, makam sevgisini, insanlar arasında kabul görme arzusunu, övülme ve medihten zevk amayı terk etmesidir.²⁴² Kişinin zâhid olabilmesi için, elde etmeye gücü yettiği halde dünyalıktan, mal ve mülkten yüz çevirmesi gerekir. Çünkü kişinin elinde olmayan bir şeyden yüz çevirmesi mümkün değildir. Bu yüzden, elde edemediği için dünyadan, maldan vazgeçen kişi zâhid değildir. Zühdde vazgeçilen şeyi elde etmeye gücün yetmesi lâzımdır. Bunun için İbn Mübârek (ö.181/797)'e "zâhid" diye hitâp ettiklerinde: "Zâhid ben değilim, Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719)'dir. Dünya ona teveccüh ettiği halde o, onu terketmiştir. Ben nereden zâhid olayım? Dünya bana teveccüh etmiş değildir ki onu terk ile zâhid olayım?" demiştir.²⁴³

2.2.7.2. Kanaat

Kanaat, tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olma, hırslı ve açgözlü olmamaktır.²⁴⁴ Kanaat eden kısmetine rızâ gösterir, takdir edilenden memnun olur, fakirliğe isyan etmez. Bu hâl, kişiyi istenilen sonuca götürür. Bu sebepten az bir dünyalıkla yetinmek sûfilerin adâbındandır. Kanaat sahibi olan sûfi, alışılan şeylerin elde bulunmaması hâlinde huzur içinde olur, elde bulunmayana istekli olmaz, elinde olana da ihtiyaç hissetmez. Kanaatkâr olmayan fakirler ölü olarak kabul edilmiştir.²⁴⁵ Zünnûn Mısrî (ö.245/859), "*Kanaat ehli olan, zamanın fitnelerinden kurtulur ve emsâline karşı üstünlük kazanır.*" demiştir.²⁴⁶

Kanaat, Kur'ân-ı Kerîm'de lafız olarak geçmemektedir. Ancak "*Erkek veya kadın müminlerden sâlih amel işleyenleri hoş bir hayata kavuştururuz.*"²⁴⁷ âyetinde

²⁴⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s.24.

²⁴¹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s.142; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.209; Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 609.

²⁴² Sühreverdî, *a.g.e.*, s.609.

²⁴³ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 399.

²⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s.300.

²⁴⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.246.

²⁴⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s.329.

²⁴⁷ Nahl, 16/97.

geçen “hoş hayat” (hayaten tayyibe) tabiri kanaat olarak açıklanmıştır.²⁴⁸ Hz. Peygamber’in, “İslam’a iletilip kendine yetecek bir rızık ile yetinen bir kişiye ne mutlu!”²⁴⁹ sözü ile “Allah’ım Muhammed ailesinin azığını yetecek (kifaf) yap!”²⁵⁰ şeklindeki duası kanaatkâr olmakla ilgilidir.

Ebu Bekir el-Merâğî, “Akıllı kişi dünya işini kanaatle ve ileriye atarak idâre eder. Âhiret işini ise hırs ve acele ile yapar.” demiştir.²⁵¹

Kanaat sahibi olmak sûfiyenin ahlâkıdır. Çünkü fakir ve sûfi ibnû'l-vakttir. İçinde yaşadığı zamanın ne ilerisini ne de gerisini düşünür. İstikbâle dönük tedbirlerle uğraşmaz.²⁵² Zira dün geçmişte kalmıştır. Onun için üzülme vakit kaybı olur, yarın henüz gelmemiştir; onun için kaygılanmak boşunadır. O halde âna bakmalı ve elde olanla iktifâ etmeyi bilmelidir.

Fakirlik atkısı kanaat, çözgüsü de tevâzu olan bir kumaş gibi görülmüştür. Fakirlikte tevâzu herkesi kendinden üstün görmektir. Kıbrın sebebi insanın nefisinden memnun olması, hâlinden râzı olması ve onu gözünde büyütmesidir. Sûfiler asıl zenginliğin kanaatte gizli olduğunu söylemişlerdir.²⁵³ Bu konuda Haris Muhâsibî'nin şu sözü dikkat çekicidir: “Zalim insanlar onu övse de pişman olacaktır. Mazlum insanlar onu yerse de selamet bulacaktır. Kanaatkâr aç kalsa da zengindir. Haris malı olsa da fakirdir.”²⁵⁴

Kanaatin başı, imkanı olmakla beraber fuzûlî şeyleri terk etmek, sonu ise her türlü çarenin kaybolmasıyla beraber ihtiyaçsızlığın ve tokluğun varolmasıdır.²⁵⁵ Sûfi halktan bir şey beklemeyerek tamah kapısını kapatır, kanaat ederek tokluk, zenginlik ve ihtiyaçsızlık kapısını açar.²⁵⁶

²⁴⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s.246.

²⁴⁹ Tirmizî, Zühhd, 35.

²⁵⁰ Buhârî, Rikâk, 17.

²⁵¹ Sühreverdî, a.g.e., s.329.

²⁵² Kuşeyrî, a.g.e., s.494.

²⁵³ Kuşeyrî, a.g.e., s.247.

²⁵⁴ Muhâsibî, *Selefi Tasavvuf*, tah. Abdülfettah Ebu Gudde, ter. Faruk Beşer, İstanbul, 1990, s.25.

²⁵⁵ Muhâsibî, a.g.e., s.49.

²⁵⁶ Muhâsibî, a.g.e., s.45.

2.2.7.3. Sabır

Fakr ile ilişkili kavramlardan biri de sabırdır. Eğer kişi yoksulluğa sabredemezse, fakirlik onu kötü ahlâka ve Allah Teâlâ'ya isyana götürebilir. Bu yüzden fakirlik ancak sabredildikçe olumlu bir manâ kazanır, medhedilen fakrın kapısını açan anahtar sabırdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sabırlı fakirlerin kıyâmet günü Allah ile beraber bulunacaklarını bildirmiştir.²⁵⁷

Sabır, elem ve belâlara şikâyeti terk manâsına gelir.²⁵⁸ Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ, *"Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mal, can ve mahsûllerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele!"* buyurmuştur.²⁵⁹ Bu ayette yoksulluğun bir imtihan olduğu, sabredenlerin bu imtihanı kazanacağı belirtilmektedir. Sehl Tüsterî, "Sabır, Alah Teâlâ'dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir." demiştir.²⁶⁰ Hz. Ali de sabrın önemini belirtmek için şu sözü söylemiştir: "Vücuda göre baş ne ise, imana göre sabır da odur."

Sabrın çeşitli kısımları vardır: Kulun irâdesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, irâdesi haricinde olan şeylere gösterdiği sabır, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmede gösterilen sabır, nehy ettiğinden uzak kalmada gösterilen sabır.²⁶¹ Fakirlik/yoksulluk bazan kişinin kendisinin tercih ettiği, bazan da kendi elinde olmayan bir durum olabilir. Her iki durumda da sabretmek gerekmektedir. Mürid, kimden gelirse gelsin ezâ ve cefâyâ tahammül etmeli, bunları gönül hoşluğu ile karşılamalı, karşısına çıkan her şeyi rızâ hâli ile kabullenmeli, fakru zarurete sabretmelidir.²⁶² Hayâtî ihtiyaç varolmadıkça istemekten kaçınmalı, fakirliğe karşı sabır ve tahammülde bulunulmalıdır.²⁶³

Sûfiler, ihtiyaç duysalar da ellerinde olanı başka kardeşlerine verip, kendileri yokluğa sabrederler.²⁶⁴ *"Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden*

²⁵⁷ İbn Arrâk, *Tenzihu's-Şerîati'l-Merfû'a ani'l-Eh'adisi's-Şerîati'l-Mevdûa*, I-II, Kâhire, 1328, II, s.286.

²⁵⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, s.149.

²⁵⁹ Bakara, 2/155

²⁶⁰ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s.143.

²⁶¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.266.

²⁶² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.488.

²⁶³ Mekkî, *a.g.e.*, IV, 154.

²⁶⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.363, Sühreverdî, *a.g.e.*, s.66.

yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler."²⁶⁵ Bu konuda Ebû Yezid Bistâmî (ö.234/848) şu anekdotu nakleder: "Belhli bir gencin beni mahcub eden sözünü hiç unutamam. Bu delikanlı haccını îfa için gelmiş ve bana: 'Siz zühdü nasıl anlarsınız?' diye sormuştu. Ben de 'Bulunca yeriz, bulamayınca sabrederiz.' dedim. Delikanlı: 'Bunu bizim Belh'in köpekleri de yapıyor' dedi. Bu sefer ben, 'Size göre zühdün ölçüsü nedir?' diye sordum. O da: 'Biz bulamayınca sabreder, bulunca başkalarına dağıtırız.' dedi."²⁶⁶

Gazâlî, servet, mal, mülk, mevki gibi dünya varlıklarına sahip olsa da kişinin sabra ihtiyacı olduğunu söyler. İnsan nefsine hâkim olmazsa, mübah olan bu varlıklara dalar ki, sonu azgınlık olur. Zira insan, kendini müstağnî gördüğü zaman azar. Bunun için bolluk içinde iken de sabretmek gerekir. Bu, yokluğa sabırdan daha zordur. Sehl, "Afiyete sabır, musîbete sabırdan daha zordur." demiştir. Büyük yoksulluklar geçirdikten sonra kazandıkları zaferler neticesinde elde ettikleri bolluklar karşısında Ashâb-ı Kirâm: "Darlık ve sıkıntılarla karşılaştık. Bunlara karşı sabretmesini bildik. Şimdi bollukla karşılaştık, buna sabredemiyoruz." demişlerdir. Bolluktaki sabır, mala, evlada, v.s. bel bağlamamaktır. Hepsinin kendi elinde emanet olduğunu ve bir anda yok olabileceğini bilmektir. Bunun için bu geçici varlıklara sevinmemeli, bunlara dalmamalı ve bunlarda Allah hakkına riâyet etmelidir.²⁶⁷

Ebû Hüseyin Nurî, fakirlik ve sabırla ilgili şu şiiri söylemiştir:

"Yarın bayram, ne giyeceksin dediler. Kuluna yudum yudum (sıkıntı şerbeti içiren) sâkinin ihsan ettiği hil'atı. (Yani fakirlik ve sabır elbisesini)

Fakirlik ve sabır bu ikisi benim elbisem. Bu elbisenin içinde Rabbini gördüğü gün bayram eden bir kalp var.

Ziyaret günü sevgili ile görüştüğün zaman, üzerinde bulunması en uygun olan elbise, sevgilinin sana giydirdiği hil'attır.

---

²⁶⁵ Haşr, 59/9.

²⁶⁶ Sühreverdî, a.g.e., s.309.

²⁶⁷ Gazâlî, a.g.e., IV, 131.

Ey emelim ve sevgilim, benden uzak olduğun vakit tüm zamanlarım benim için matemdir. Seni gördüğüm ve sesini işittiğim sürece bütün zamanlarım benim için bayramdır.”²⁶⁸

2.2.7.4. Tevekkül

Tevekkül bilindiği gibi bir amacın gerçekleşmesi için elden gelen bütün gayreti sarf ettikten, gerekli bütün tedbirleri aldıktan sonra işin sonunu Allah’a ısmarlamaktır. Vaad ettiği hususlarda Allah’a tam olarak güvenerek rızık ve geçim kaygısı çekmemektir.²⁶⁹ Allah’ın yüceliğini ve büyüklüğünü kalbinde hisseden kişi tevekkül edilecek, vekil olarak bırakılacak ve kendisine teslim olunacak O’ndan başka varlığın olamayacağına inanır.²⁷⁰ Konuyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de; *“Allah’a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.”*²⁷¹ *“Kim Allah’a tevekkül ederse, O, ona yeter, onu ummadığı yerden rızıklandırır.”*²⁷² *“De ki, Allah bizim için ne yazıp takdir etmiş ise ancak bize o ulaşır. Bizim sahibimiz O’dur. Mü’minler Allah’a tevekkül etsinler.”*²⁷³ *“...İyilik yapan bir kimse olarak tam bir ihlâs ile kendini Allah’a teslim eden kimseden daha güzel bir dine sahip olan kim olabilir?”*²⁷⁴ buyrulmuştur.

Tevekkül de fakirlikle ilgili kavramlardan biridir. Fakir, rızık ve geçimi konusunda Allah’a tevekkül etmelidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *“Eğer Allah’a gerçek anlamıyla tevekkül etmiş olsaydınız, Allah Teâlâ kuşlara rızık verdiği gibi, sizi de rızıklandırırdı. Kuşlar, açlıktan karınları çekilmiş oldukları halde sabahleyin yuvalarından çıkarlar, akşamleyin karınları doymuş olarak geri dönerler.”* buyurmuştur.²⁷⁵ Gerçek tevekkül sahibi, rızıkların taksiminin, v erilecek kişilere dengeli olarak dağıtıldığını bilir. Allah’tan başkasına bir şeyler umarak bakmaz. Tevekkülün aslında, fakr ve ihtiyaçta Allah’a karşı samîmi olmak, yarının endişesini taşımamak vardır.²⁷⁶ Zünnûn tevekkül hakkında sorana: *“(mal, nefis,*

²⁶⁸ Kelâbâzî, a.g.e., s.146.

²⁶⁹ Uludağ, a.g.e., s.531.

²⁷⁰ Kara, a.g.e., s.57.

²⁷¹ Ahzab, 33/3.

²⁷² Talâk, 65/3.

²⁷³ Tevbe, 9/51.

²⁷⁴ Nisâ, 4/125.

²⁷⁵ Tirmizî, Zühd, 33.

²⁷⁶ Serrâc, a.g.e., s.50; Kuşeyrî, a.g.e., s.250; Sühreverdî, a.g.e., s.621.

ihtiras gibi) Rableri söküp atmak ve sebeplere îtimad fikrinin kökünü kazımadır.” demiştir.²⁷⁷ İbrahim Havâs (ö.291/904) ise “Nefsi konusunda tevekkülü sıhhatli olanın, başkası hakkındaki tevekkülü de sağlam olur. Aczini bildiği için kendine güvenmeyen, başkalarının da kendisi gibi aciz olduğunu bilir, onlara güvenemez. Sadece Allah’a îtimad eder.” demiştir.²⁷⁸

Fakir kendisini belli edecek bir yere oturmaz, kendisini diğer insanlardan ayıracak elbise giymez, zâhiren çalışıp kazanır, içten tevekkül eder.²⁷⁹

Sülemî’ye göre, sûfinin, kendisine tam tevekkül sahih oluncaya kadar kazanmaktan geri durup oturması, çalışmaması doğru değildir. İhtiyacı var ise ve çalışmasına engel bir hâl de yoksa çalışıp kazanması uygundur. Çalışıp kazanmak, kendisi muhtaç olduğu halde kazandığını tasadduk etmek, fakirlere harcamak sûfilerin kazançtaki âdâbındandır.²⁸⁰ Fakir, çalışırken farz namazları vaktinde edâdan geri kalmamalı, rızkını bu çalışmaya bağlı görmemelidir. Kazancından ve çocuklarının nafakasından artanı biriktirmeyip dağıtmalıdır.²⁸¹ Kimseden bir şey istememek, verileni reddetmemek, ele geçeni de biriktirmemek tevekkülün alâmetleri olarak sayılmıştır.²⁸² Tevekkülün şartı, bedeni kulluğun içine atmak, kalp ile Allah Teâlâ’ya bağlanmak, Allah kâfidir diye itminan içinde bulunmak, verilirse şükretmek, verilmezse sabretmektir.²⁸³

Kul geçimi husûsunda sebebi yaratanı görerek, kalbini sebeplerden sıyrılmalıdır. Sehl şöyle demiştir: “Geçiminin bir sebep yüzünden olduğunu sanan kimse, Allah’ı rızık va’inde suçlamış ve O’na yalan isnad etmiş olur. Bir kulun sebebi Allah olmadıkça ve kul râzı ve kanaatkar olmadıkça ibadeti sahih olmaz.”²⁸⁴

Fakir ihtiyacını Allah’a arz etme ihtiyacını duymaz. Çünkü Rabbine güveni tamdır. O’nun kendisini koruyacağını bildiğinden kulluk vazifesiyle meşguldür. Bu

²⁷⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.251.

²⁷⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.249.

²⁷⁹ Sülemî, *a.g.e.*, s.128.

²⁸⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s.44, 45.

²⁸¹ Serrâc, *a.g.e.*, s.201; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.361.

²⁸² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.249.

²⁸³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.250.

²⁸⁴ Sülemî, *a.g.e.*, s.72.

yüzden kendisiyle ilgili sözlü bir istek ya da dilekte bulunmayı zâid addeder, zira Allah'ın kendi hâlini en iyi bir şekilde bildiğini bilir.²⁸⁵

2.2.7.5. Rızâ

Rızâ, hoşnut ve memnun olmak, sızlanmamak, şikâyetçi olmamak ve dert yanmamak demektir.²⁸⁶ Tasavvufta, Allah Teâlâ'nın kul hakkında takdir ettiği hükümleri kalbin sükûnetle karşılaması mânâsında kullanılır.²⁸⁷ Yoksulluğa râzı olmak fakirliğin gereklerindedir. Zirâ fakirlik, Allah'ın hâlis kullarına ihsân ettiği bir ikrâmdır. Allah'ın ikrâmını kabul eden ondan yakınmaz.²⁸⁸ Rızâ sahibi, gelip geçen dünyevî menfaâtlere aldırmayan ve bunlardan dolayı da üzülmeyendir. Gazâlî'nin, fakirliğin ikinci hâlinin rızâ olduğunu söylediğini yukarıda belirtmiştik.

Rızâ iki boyutludur: Kulun Allah'tan râzı olması, Allah'ın kuldân râzı olması. “Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır.”²⁸⁹ âyetinde, önce Allah'ın kuldân râzı olduğu ifâde edilirken, “Ey itmi'nâna ermiş nefis, sen O'ndan, O da senden râzı olarak Rabbine dön.”²⁹⁰ âyetinde de önce kulun Allah'tan rızâsı söz konusudur. Sûfiler gönlünde dünyanın zerre kadar değeri bulunan kişinin, Allah'ın rızâsına hiçbir zaman eremeyeceğini söylemişlerdir.²⁹¹

İbn Atâullah “Rızâ, Allah Teâlâ'nın kul için takdir ettiği ezeli ihtiyârî kalbin sükûnetle karşılamasıdır. Çünkü Allah, onun için en iyi olanı seçmiştir. Böylece kul, takdire rızâ göstermiş ve hoşnutsuzluktan kurtulmuş olur.” demiştir.²⁹² Zünnûn da şöyle bir tanım yapmıştır: “Rızâ, kaderin tecellileri karşısında kalbin neşe içinde olması demektir.”²⁹³ Kısmetine râzı olan nefisini en iyi bilendir. Rızâ, kazadan

²⁸⁵ Kuşeyrî, a.g.e, s.364; Sühreverdî, a.g.e., s.65.

²⁸⁶ Uludağ, a.g.e., s.435.

²⁸⁷ Sühreverdî, a.g.e., s.623.

²⁸⁸ Sülemî, a.g.e., s.67; Ebu'n-Necib Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, tah.Fehim Muammer Şeltut, Kâhire, ts., s.21.

²⁸⁹ Beyyine, 96/8.

²⁹⁰ Fecr, 89/27-28.

²⁹¹ Attâr, a.g.e., s.384.

²⁹² Sühreverdî, a.g.e., s.623.

²⁹³ Kelâbâzî, a.g.e., s.152.

önce irâdenin terk edilmesi, kazadan sonra acı duyulmaması ve kazanın acılığına kalben sevinmektir.²⁹⁴

Rızâ, tevekkül ve sabrı tamamlayan rûhî bir yükseliştir. Allah'ın kazâsına teslim olup, îtirâzı terkedenden kimse, rızâ makamına yükseldiği zaman, mâsiva ile ilgili her şeyin kaybindan veyâ kazanılmasından dolayı, elem ve sevinci terkederek. O sadece yaşadığı müddetçe Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır. “Hûşe vü hirmen be pîş-i istiğnâ yekist.” Yâni, dâne ve harman müstağnî olanın gözünde müsâvîdir.²⁹⁵

Her yoksul makbul değildir, ancak öfkelenmeyen, kadere rızâ gösteren ve neticede alacağı mükâfatı bildiği için sevinenler kabul görmüştür.²⁹⁶ Cüneyd-i Bağdâdî insanların en azîzinin rızâ ehli fakir olduğunu söylemiştir.²⁹⁷

---

²⁹⁴ Attâr, *a.g.e.*, s.189.

²⁹⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1997, s.180.

²⁹⁶ Gazâlî, *a.g.e.*, IV, 380.

²⁹⁷ Serrâc, *a.g.e.*, s.224.

SONUÇ

Türkçe’de fakirlik şeklinde ifâde edilen fakrın sözlük anlamı, mal, para ve serveti olmamak, yoksul olmaktır. İstilah mânâsı ise kulun hayatının her anında Allah’a ihtiyacı olduğunu bilmesidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de fakirlikle ilgili âyetlerin bâzılarında maddî yoksulluk ve imkansızlık üzerinde durulmuş, ilgili hükümler konulmuştur. Buna göre zekat ve sadaka fakirlere verilmeli, kurban etinin bir kısmı yoksul insanlarla paylaşılmalı, maddî açıdan zor durumda olan insanlar gözetilmelidir. Konuyla ilgili diğer âyetlerde ise insanlar hakkında umumî bir fakirlikten bahsedilmektedir. Tasavvufta da önemle üzerinde durulan nokta bu olmuştur. Manevî anlamda bütün insanlar Allah’a muhtaçtır, zengin olan sadece Allah’tır. Fakirliğin hakikati budur, yani Allah’a muhtaç olmaktır. Halkın hepsi fakirdir, bu yüzden bir fakir diğerinin ihtiyacını karşılayamaz. Fakirin ihtiyacını ancak O ezeli zengin karşılar. Kur’ân-ı Kerîm’de fakirliği üstün tutan ya da yeren âyetler bulunmamaktadır. Tasavvuf kitaplarında özellikle Ashâbı-Suffa hakkında indiği kabul edilen âyetler fakirliğin üstünlüğüne delil olarak kullanılmıştır. Çünkü sûfiler fakirliği zenginliğe tercih ederken yoksul sahabeleri ve Suffa Ashâbını kendilerine örnek almaya çalışmışlardır.

İslam’ın temel kaynaklarından olan hadis-i şeriflerde konuyla ilgili olarak, sathî bir bakışta çelişkili görünen ifadeler rastlanır. Bunların bir kısmında fakirlik, istenilmeyen, korkulan ve Allah’a sığınılan bir durumdur, bir kısmında ise kabul edilen hatta istenilen bir hâl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hadisler bir bütün şeklinde değerlendirilmeye çalışılırsa Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in istediği fakr, insanı güzel ahlâka, Allah’a kulluğa ve şükre, hâlden yakınmamaya götürendir denilebilir. Nitekim tasavvuf ehline göre de fakirlikte üstünlük, hâle rızâ ve sabırdan ileri gelir. Kendisinden kaçınılması gereken fakr ise kötü ahlâka, isyana, sürekli şikayete götüren fakrdır. İşte Allah Resûlü fakirliğin bu hâlden Allah’a sığınmıştır.

Tasavvuf kitaplarında fakirlik maddî (şeklî) ve manevî (hakiki) olmak üzere ikiye ayrılarak açıklanmıştır. Manevî fakirlik, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu bilerek hiç bir şeyin mülkiyetini kendine nisbet etmemek, sürekli Allah’a

ihtiyacı olduğunun farkında olmaktır. Böyle kişilerin nazarında malın varlığı ile yokluğu eşittir. Bunlar fakrın en yüksek mertebesine ulaşanlardır. Onların zenginliği servet ile değil, Allah iledir, yani istiğnâ billâhtır. Fakirliklerine karşılık ne bu dünyada ne de âhirette bir şey beklemezler. Sûfiler asıl olarak mânevî fakirlik üzerinde durmuşlarsa da, bâzıları dünyevî meşgalelerden uzak kalmak için, maddî anlamdaki yoksulluğu bir yaşam tarzı olarak tercih etmişlerdir. Ancak insanın kendisini bu dünyadan tamamen soyutlaması mümkün değildir. Bu sebepten sûfiler yaşamak için zarûrî olan yemek yeme, giyinme, barınma gibi ihtiyaçları en az ve sâde bir şekilde karşılamışlar, az yemişler, yamalı elbise giymişler, bir kısmı mal, para vs. biriktirmek istememişlerdir. Zamanla eski giyinmek, sûfliğin sembolü hâline gelmiştir. Ancak zaman zaman bunu suistimâl etmek isteyenler de olmuştur.

Tasavvufa yöneltilen başlıca eleştiri konularından biri olan fakr anlayışının, tenkid sahiplerince yeterince ve doğru bir şekilde anlaşılammış olma ihtimalini gözardı etmemek gerekir. Dilencilik fakirliğin tabii bir sonucudur. Ancak sûfilere insanlardan bir şey istememeleri tavsiye edilmiştir. Çünkü kendisinden istenilecek varlık her şeye gücü yeten Allah'tır. İlgili bölümlerde kaydedilmiş olan tasavvuf dönemi eserlerinde bu konuda yazılanlarda çalışmaktan geri durmaktan veya herkesin mutlaka fakir olması gerektiğinden bahsedilmemiş, aksine sûfilere çalışıp kazanmaları söylenmiştir. Ayrıca geçmişte meslek sahibi olan çok sayıda mutasavvıfın var olduğu da bilinmektedir.

Sûfiler, hedefe ulaşmak ve istenilmeyen sonuçlara yol açmamak için fakirlikle ilgili âdâb kuralları geliştirmişlerdir. Fakir bunlara uymalı, tok gözlü ve mütevâzi olmalı, hâlerinden şikayet etmemeli, fakrını yitirmekten korkmalıdır. Eline geçen parayı ailesini sıkıntıya düşürmeden dağıtmalıdır.

Zühd, kanaat, sabır, tevekül ve rızâ fakr ile ilişkisi olan kavramlardır. Sûfiler bunları açıklarken zaman zaman fakra yer vermişlerdir. Fakir/derviş dünyaya değer vermemeli, onu gönlüne koymamalıdır. Kendisine verilen rızka kanaat etmelidir. Geçimi husûsunda endişe etmemeli, Allah'a tevekkül etmeli, fakirliğine asla isyan etmemeli, bu konuda sabırlı olmalı, hâlerinden hoşnut olup hâline rızâ göstermelidir.

Mutasavvıflar fakirliği zenginliğe göre daha ihtiyatlı bir yol kabul etmişlerdir. Dünya bizâtihi tehlikeli ve kaçınılması gereken bir şey değildir. Eğer Allah'a ulaşmaya engel oluyorsa tehlikeli sayılır. Fakirlik de haddi ztında matlb değildir. Ancak Allah'a giden yollardaki engelleri kaldırması bakımından hoş görülebilir. Sûfiler işte bu sebepten fakr anlayışını benimsemişler ferd fakirlikten bahsetmişlerdir. Toplumun ve devletin fakir olması gerektiğinden bahsetmemişlerdir.

Tasavvufta övülen asıl "fakr" zengin olsun yoksul olsun kişinin kendisinde bir varlık görmemesi ve kendini her hal krda Allah'a muhtaç hissetmesidir.

BİBLİYOGRAFYA

- * **ACLÛNÎ**, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l İlbaş*, I-II, (thk. Ahmed Halebî Attâr), Beyrut, 1933.
- * **AFÎFÎ**, Ebu'l-Alâ (ö.1966), *Tasavvuf, İslam'da Mânevî Hayat*, (çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- * **AŞIK**, Nevzat, *İbadette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamberin Tutum ve Tavrı*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996.
- * **AŞKAR**, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.
- * **ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.
- İslam Tasavvufu*, Elif Matbaacılık, Ankara, 1972.
- * **ATTÂR**, Ferideddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Terc. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul, 1991.
- * **BAKLÎ**, Ruzbihân, *Kitâbu Meşrabi'l-Ervah e l-Meşhûr be Hezâr u yek Makam*, (neşr. Nazif Muharrem Hoca), İstanbul, 1974.
- * **BUHÂRÎ**, Ebû Abdullah b. Muhammed b. İsmâil, *Câmiu's-Sahih, Sahih-i Buhârî ve Tercümesi*, (çev. Mehmet Sofuoğlu), I-XVI, İstanbul, 1989.
- * **CANAN**, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, I-XX, Akçağ Yayınları, İstanbul, ts.
- * **CEBECİOĞLU**, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.
- * **CÜRCÂNÎ**, Seyyid Şerif, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Kâhire, 1991.

* **DEMİRCİ**, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2001.

----- *Zâhidlik Nedir? Dünyâ Âhîret Dengesi Nasıl Kurulur?*, DEÜİFD, IV, İzmir, 1987.

* **DOĞRUL**, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul, 1948.

* **ERAYDIN**, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

* **FAZLUR RAHMAN**, *İslâm*, (çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yayınları, Ankara, 1992.

* **FİRÛZÂBÂDÎ**, Ebû Tâhir Muhammed b. Y a'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, (Mütercim Âsım Efendi Tercümesi), I-IV, Mısır, 1952.

* **GAZÂLÎ**, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (terc. Ahmed Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, ts.

-----*Kimyâ-yı Saâsdet*, (çev. A. Faruk Meyan) I-II, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1973.

* **GÜNGÖR**, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1982.

* **HAFENÎ**, Abdülmünî'm, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, Dâru'l-Meysera, Beyrut, 1987.

* **HEREVÎ**, Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Kâhire, 1962.

* **HUCVİRÎ**, Osman b. Ebi Ali Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, *Hakikat Bilgisi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

* **İBN ARRAK**, Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfû'a ani'l-Eh'adîsi's-Şerîati'l-Mevdûa*, I-II, Kâhire, 1328.

- * **İBN HALDUN**, *Mukaddime*, I-II, (çev. Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.
- * **İBN HAZM**, Ali b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl*, I-V, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1975.
- * **İBN MÂCE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, I-II, (Çağrı yayınları Kütüb-ü's-Sitte içinde), İstanbul, 1992.
- * **İBN MANSÛR**, Muhammed b. Mansur, *Tehzîbü'l Lügat*, I-XV, Kâhire, 1964.
- * **İBN MANZÛR**, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1956.
- * **İBN TEYMİYYE**, Takıyuddîn Ahmed, *Mecmû'u Fetavâ Şeyhi'l-İslam Ahmed İbn Teymiyye*, (Tertip Abdurrahman b. Muhammed Asımî), I-XXXVII, Riyad, 1381.
- * **İSFEHÂNÎ**, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1967.
- * **İZ**, Mahir, *Tasavvuf (Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler)*, İstanbul, 1981.
- * **KARA**, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.
- * **KARDÂVÎ**, Yusuf, *Fukarâlık ve İslam*, (çev. Avni İlhan), İzmir, 1976.
- * **KÂŞÂNÎ**, Abdürrezzâk b. Kemâleddin, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Dîmeşk, 1995.
- * **KELÂBÂZÎ**, Ebû Bekir (ö.380/990), *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979.
- * **KUŞEYRÎ**, Ebû Kâsım Abdulkerîm b. Havâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- Letâifü'l-İşârât*, (tah.İbrahim Besyûnî), I-III, Kâhire, 1981.
- * **MAKDÎSÎ**, İbn Kaysarânî, *Safvetü't-Tasavvuf*, (tah. Gâdetü'l-Mukaddim), Dâru'l-Müntehab el-Arabî, Beyrut, 1995.

* **MEKKÎ**, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb, Kalblerin Azığı*, (çev. Muharrem Tan), I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

* **MUHÂSİBÎ**, *er-Riâye, (Nefis Muhasebesinin Temelleri)*, (çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

----- *Risâletü'l-Müstersidîn*, (tah. Abdülfettah Ebu Gudde), Halep, 1384.

----- *Selefi Tasavvuf*, (tah. Abdülfettah Ebu Gudde), (ter. Faruk Beşer), Risâle, İstanbul, 1990.

* **MÜSLİM**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *Câmiu's-Sahih, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (çev. Ahmed Davudoğlu), I-XII, İstanbul, 1983.

* **ÖZTÜRK**, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1979.

----- *Tasavvufa Giriş (Varlık ve İnsan)*, Yelken Yayınları, İstanbul, 1978

* **PAKALIN**, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

* **SAHABEDEN GÜNÜMÜZE ALLAH DOSTLARI**, (Hilyetü'l-Evliyâ-Sıfatü's-Safve), (çev. Heyet), I-X, Şule Yayınları, İstanbul, 1996.

***SARMIŞ**, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

* **SCHİMMEL**, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (çev. Yaşar Keçeci), İstanbul, 2000.

* **SELVÎ**, Dilâver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Şule Yayınları, İstanbul, 1997.

* **SÜHREVERDÎ**, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer, *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Esasları)*, (haz. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), Erkam Yayınları, İstanbul, 1989.

* **SÜHREVERDÎ**, Ebu'n-Necib, *Âdâbü'l-Müridîn*, (tah. Fehim Muhammed Şeltut), Kâhire, ts.

* **SÜLEMÎ**, Ebu Abdurrahman, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risâleleri*, (nşr. Süleyman Ateş), Ankara, 1981.

-----*Tabakâtu's-Sûfiyye*, (tah. Nureddin Şeribe), Mısır, 1969.

* **TAFTAZÂNÎ**, Ebu'l-Vefa, *İslam Tasavvufuna Giriş*, DEÜİFD, (çev. Mehmet Demirci), III, İzmir, 1986.

* **TEHÂNEVÎ**, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfî Istılahâtî'l-Fünûn*, I-II, İstanbul, 1984.

* **TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, (Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), I-IV, İstanbul, ts.

* **ULUDAĞ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.

-----"Fakr", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı.

* **UYSAL**, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Kitap, Konya, 2001.

* **ÜLGENER**, Sabri F., *Zihniyet ve Din, İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

* **YAZIR**, M. Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. Heyet), I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.

* **YILDIRIM**, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

* **YILMAZ**, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

-----*Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffâ*, *Tasavvuf Dergisi*, yıl 3, sayı 7, Ankara, 2001.

* **ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-IV, Kuveyt, 1965.